

श्री स्वाभिनारायणो विजयतेतराम्

भाकंडेय

पुराण १

मार्कण्डेय पुराणं ॥

प्रथमोऽध्यायः ॥

श्रीं नमो भगवते वासुदेवाय ॥

यद्योगिभिर्भवभयार्त्तिविनाशयोग्य-
मासाद्य वन्दितमतीव विविक्तचित्तैः ।
तद्धः पुनातु हरिपादसरोजयुग्म-
माविर्भवत्क्रमविलङ्घितभूर्भुवःस्वः ॥ १ ॥
पायात् स वः सकलकल्मषभेददक्षः
क्षीरोदकुक्षिफणिभोगनिविष्टमूर्त्तिः ।
श्लासावधूतसलिलोत्कणिकाकरालः
सिन्धुः प्रन्वत्यमिव यस्य करोति सङ्गात् ॥ २ ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरश्चैव नरोत्तमं ।

देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥

तपःस्वाध्यायनिरतं मार्कण्डेयं महामनिं ।
व्यासशिष्यो महातेजा जैमिनिः पर्य्यपृच्छत ॥ १ ॥
भगवन् भारताख्यानं व्यासेनोक्तं महात्मना ।
पूर्णांमस्तमलैः शुभ्रैर्नानाशास्त्रसमुच्चयैः ॥ २ ॥
जातिशुद्धिसमायुक्तं साधुशब्दोपशोभितं ।
पूर्वपक्षोक्तिसिद्धान्तपरिनिष्ठासमन्वितं ॥ ३ ॥

त्रिदशानां यथा विष्णुर्द्विपदां ब्राह्मणो यथा ।
 भूषणनाञ्च सर्वेषां यथा चूडामणिवरः ॥ ४ ॥
 यथायुधानां कुलिशमिन्द्रियाणां यथा मनः ।
 तथेह सर्वशास्त्राणां महाभारतमुत्तमं ॥ ५ ॥
 अत्रार्थश्चैव धर्मश्च कामो मोक्षश्च वर्ण्यते ।
 परस्परानुबन्धाश्च सानुबन्धाश्च ते पृथक् ॥ ६ ॥
 धर्मशास्त्रमिदं श्रेष्ठ मर्थशास्त्रमिदं परं ।
 कामशास्त्रमिदं चाग्रं मोक्षशास्त्रं तथोत्तमं ॥ ७ ॥
 चतुराश्रमधर्माणामाचारस्थितिसाधनं ।
 प्रोक्तमेतन्महाभाग वेदव्यासेन धीमता ॥ ८ ॥
 तथा तात कृतं ह्येतद्व्यासेनोदारकर्मणा ।
 यथा व्याप्तं महाशास्त्रं विरोधैर्नाभिभूयते ॥ ९ ॥
 व्यासवाक्यजलौघेन कृतकैतरुहारिणा ।
 वेदशैलावतीर्णान नीरजस्का मही कृता ॥ १० ॥
 कलशब्दमहाहंसं महाख्यानपराम्बुजं ।
 कथाविस्तीर्णसलिलं कार्ष्णं वेदमहाहृदं ॥ ११ ॥
 तदिदं भारताख्यानं बह्वर्थं श्रतिविस्तरं ।
 तत्त्वतो ज्ञातुकामोऽहं भगवंस्त्वामुपस्थितः ॥ १२ ॥
 कस्मान्मानुषतां प्राप्तोनिर्गुणोऽपि जनार्दनः ।
 वासुदेवो जगत्सूतिस्थितिसंयमकारणं ॥ १३ ॥
 कस्माच्च पाण्डुपुत्राणामेका सा द्रुपदात्मजा ।
 पञ्चानां महिषी कृष्णा ह्यत्र नः संशयोमहान् ॥ १४ ॥

भेषजं ब्रह्महत्यायाबलदेवो महाबलः ।
 तीर्थयात्राप्रसङ्गेन कस्माच्चक्रे हलायुधः ॥ १५ ॥
 कथञ्च द्रौपदेयास्तेऽकृतदारा महारथाः ।
 पाण्डुनाथा महात्मानो बधमापुरनाथवत् ॥ १६ ॥
 एतत् सर्वं विस्तरशो ममाख्यातुमिहार्हसि ।
 भवन्तो मूढबुद्धीनामवबोधकराः सदा ॥ १७ ॥
 इति तस्य वचः श्रुत्वा मार्कण्डेयो महामुनिः ।
 दशाष्टदोषरहितो वक्तुं समुपचक्रमे ॥ १८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

क्रियाकालोऽयमस्माकं संग्राप्तो मुनिसत्तम ।
 विस्तरे चापि वक्तव्ये नैष कालः प्रशस्यते ॥ १९ ॥
 ये तु वक्ष्यन्ति वक्ष्येऽद्य तानहं जैमिने तव ।
 तथा च नष्टसन्देहं त्वां करिष्यन्ति पक्षिणः ॥ २० ॥
 पिङ्गाक्षश्च विबोधश्च सुपत्रः सुमुखस्तथा ।
 द्रोणपुत्राः खगश्चेष्टास्तच्चन्नाः शास्त्रचिन्तकाः ॥ २१ ॥
 वेदशास्त्रार्थविज्ञाने येषामव्याहता मतिः ।
 विन्ध्यकन्दरमध्यस्थास्तानुपास्य च पृच्छ च ॥ २२ ॥
 एवमुक्तस्तदा तेन मार्कण्डेयेन धीमता ।
 प्रत्युवाचर्षिर्षार्हूलो विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ २३ ॥

जैमिनिरुवाच ॥

अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन् खगवागिव मानुषी ।
 यत् पक्षिणस्ते विज्ञानमापुरत्यन्तदुर्लभं ॥ २४ ॥

तिर्यग्योन्यां यदि भवस्तेषां ज्ञानं कुतोऽभवत् ।
 कथञ्च द्रोणतनयाः प्रोच्यन्ते ते पतत्रिणः ॥ २५ ॥
 कश्च द्रोणः प्रविख्यातो यस्य पुत्रचतुष्टयं ।
 जातं गुणवतान्तेषां धर्मज्ञानं महात्मनां ॥ २६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

शृणुष्यावहितो भूत्वा यद्भूतं नन्दने पुरा ।
 शक्रस्याप्सरसाञ्चैव नारदस्य च सङ्गमे ॥ २७ ॥
 नारदो नन्दनेऽपश्यत् पुंश्चलीगणमध्यगं ।
 शक्रं सुराधिराजानं तन्मुखासक्तलोचनं ॥ २८ ॥
 स तेनर्षिवरिष्ठेन दृष्टमात्रः शचीपतिः ।
 समुत्तस्थौ स्वकञ्चासौ ददावासनमादरात् ॥ २९ ॥
 तं दृष्ट्वा बलवृत्रघ्नमुत्थितं चिदशाङ्गनाः ।
 प्रणेमुस्ताश्च देवर्षिं विनयावनताः स्थिताः ॥ ३० ॥
 ताभिरभ्यर्चितः सोऽथ उपविष्टे शतक्रतौ ।
 यथाहं कृतसंभाषः कथाश्चक्रे मनोरमाः ॥ ३१ ॥
 ततः कथान्तरे शक्रस्तमुवाच महामुनिं ।

शक्र उवाच ॥

देह्याज्ञां नृत्यतामासां तव याभिमतेति वै ॥ ३२ ॥
 रम्भा वा कर्कशा वाथ उर्वश्यथ तिलोत्तमा ।
 घृताची मेनका वापि यत्र वा भवतो रुचिः ॥ ३३ ॥
 एतच्छ्रुत्वा द्विजश्रेष्ठोवाचं शक्रस्य नारदः ।
 विचिन्त्याप्सरसः प्राह विनयावनताः स्थिताः ॥ ३४ ॥

युष्माकं
 आत्मा
 गुणरू
 चार्वा

तद्वा
 अहं
 तास
 पृच्छ
 शक्र
 प्रो
 तप
 दु
 त
 च

युष्माकमिह सर्वासां रूपौदार्यगुणाधिकं ।
 आत्मानं मन्यते या तु सा नृत्यतु ममाग्रतः ॥ ३५ ॥
 गुणरूपविहीनायाः सिद्धिर्नाद्यस्य नास्ति वै ।
 चार्त्विषानवन्नृत्यं नृत्यमन्यद्विडम्बनं ॥ ३६ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

तद्वाक्यसमकालञ्च एकैकास्ता नतास्ततः ।
 अहं गुणाधिका न त्वं न त्वं चान्याब्रवीदिदं ॥ ३७ ॥
 तासां सम्भ्रममालोक्य भगवान् पाकशासनः ।
 पृच्छग्रतां मुनिरित्याह वक्त्रा यां वो गुणाधिकां ॥ ३८ ॥
 शक्रच्छन्दानुयाताभिः पृष्टस्ताभिः स नारदः ।
 प्रोवाच यत्तदा वाक्यं जैमिने तन्निबोध मे ॥ ३९ ॥
 तपस्यन्तन्नगेन्द्रस्थं या वः क्षोभयते बलात् ।
 दुर्वाससं मुनिश्रेष्ठं तां वो मन्ये गुणाधिकां ॥ ४० ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वा वेपितकन्धराः ।
 अशक्यमेतदस्माकमिति ताश्चक्रिरे कथाः ॥ ४१ ॥
 तत्रापमरा वपुर्नाम मुनिशोभणगर्विता ।
 प्रत्युवाचानुयास्यामि यत्रासौ संस्थितो मुनिः ॥ ४२ ॥
 अद्य तं देहयन्तारं प्रयुक्तेन्द्रियवाजिनं ।
 स्मरशस्त्रगलद्रशिं करिष्यामि कुसारथिं ॥ ४३ ॥
 ब्रह्मा जनार्दनो वापि यदि वा नीललोहितः ।
 तमप्यद्य करिष्यामि कामवाणक्षतान्तरं ॥ ४४ ॥

इत्युक्त्वा प्रजगामाथ प्रालेयाद्रिं वपुस्तदा ।
 मुने तपःप्रभावेण प्रशान्तश्चापदाश्रमं ॥ ४५ ॥
 सा पुंस्कोकिलमाधुर्यं यत्रास्ते स महामुनिः ।
 क्रोशमात्रं स्थिता तस्माद्गायत वराप्सराः ॥ ४६ ॥
 तद्गीतध्वनिमाकर्ण्य मुनिर्विस्मितमानसः ।
 जगाम तत्र यत्रास्ते सा बाला रुचिरानना ॥ ४७ ॥
 तां दृष्ट्वा चारुसर्वाङ्गीं मुनिः संस्तभ्य भानसं ।
 शोभणायागतां ज्ञात्वा कोपामर्षसमन्वितः ॥ ४८ ॥
 उवाचेदन्ततो वाक्यं महर्षिस्तां महातपाः ॥ ४९ ॥
 यस्माद्दुःखार्जितस्येह तपसो विघ्नकारणात् ।
 आगतासि मदोन्मत्ते मम दुःखाय खेचरि ॥ ५० ॥
 तस्मात् सुपर्णागोत्रे त्वं मत्क्रोधकलुषोद्धता ।
 जन्म प्राप्स्यसि दुष्पुत्रे यावद्वर्षाणि षोडश ॥ ५१ ॥
 निजरूपं परित्यज्य पक्षिणीरूपधारिणी ।
 चत्वारस्ते च तनयाजनिष्यन्तेऽधमाप्सरः ॥ ५२ ॥
 अप्राप्य तेषु च प्रीतिं शस्त्रपूता पुनर्दिवि ।
 वासमाप्स्यसि वक्तव्यन्नोत्तरन्ते कथञ्चन ॥ ५३ ॥
 इति वचनमसह्यं कोपसंरक्तदृष्टि-

श्वलकलवलयान्तां मानिनीं श्रावयित्वा ।

तरलतरतरङ्गां गां परित्यज्य विप्रः

प्रथितगुणगणीषां संप्रयातः खगङ्गां ॥ ५४ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे वपुशापः प्रथमः ॥

द्वितीयोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

अरिष्टनेमिपुत्रोऽभूद्भरुडो नाम पक्षिराट् ।
 गरुडस्याभवत् पुत्रः सम्पातिरिति विश्रुतः ॥ १ ॥
 तस्याप्यासीत् सुतः शूरः सुपाश्र्वोवायुविक्रमः ।
 सुपाश्र्वतनयः कुन्तिः कुन्तिपुत्रःप्रलोलुपः ॥ २ ॥
 तस्यापि तनयावास्तां कङ्कः कन्धरएव च ॥ ३ ॥
 कङ्कः कैलासशिखरे विद्युद्रूपेति विश्रुतं ।
 ददर्शाम्बुजपत्राक्षं राक्षसं धनदानुगं ॥ ४ ॥
 आपानासक्तममलस्रग्दामाम्बरधारिणं ।
 भार्यासहायमासीनं शिलापट्टेऽमले शुभे ॥ ५ ॥
 तद्दृष्टमात्रं कङ्केन रक्षः क्रोधसमन्वितं ।
 प्रोवाच कस्मादायातस्वमितो ह्यण्डजाधम ॥ ६ ॥
 स्त्रीसन्निकर्षं तिष्ठन्तं कस्मान्मामुपसर्पसि ।
 नैष धर्मः सुबुद्धीनां मिथोनिष्पाद्यवस्तुषु ॥ ७ ॥

कङ्क उवाच ॥

साधारणोऽयं शैलेन्द्रो यथा तव तथा मम ।
 अन्येषाञ्चैव जन्तूनां ममता भवतोऽच का ॥ ८ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

ब्रुवाणमित्यं खड्गेन कङ्कं चिच्छेद राक्षसः ।
 क्षरत्क्षतजबीभत्सं विस्फुरन्तमचेतनं ॥ ९ ॥

कङ्कं विनिहतं श्रुत्वा कन्धरः क्रोधमूर्च्छितः ।
 विद्युद्गुणवधायाशु मनश्चक्रोऽण्डजेश्वरः ॥ १० ॥
 स गत्वा शैलशिखरं कङ्को यत्र हतः स्थितः ।
 तस्य सङ्कलनञ्चक्रो भ्रातुर्ज्येष्ठस्य खेचरः ।
 कोपामर्षविद्वद्वाक्षो नागेन्द्र इव निःश्वसन् ॥ ११ ॥
 जगामाथ स यत्रास्ते भ्रातृहा तस्य राक्षसः ।
 पक्षवातेन महता चालयन् भूधरान् वरान् ॥ १२ ॥
 वेगात् पयोदजालानि विश्लिपन् क्षतजेष्वणः ।
 क्षणात् क्षयितशत्रुः स पक्षाभ्यां क्रान्तभूधरः ॥ १३ ॥
 पानासक्तमतिं तत्र तं ददर्श निशाचरं ।
 आताम्रवक्त्रनयनं हेमपर्यङ्कमाश्रितं ॥ १४ ॥
 स्वग्दामापूरितशिखं हरिचन्दनभूषितं ।
 केतकीपत्रगर्भाभैर्दन्तैर्घोरतराननं ॥ १५ ॥
 वामोरुमाश्रितां चास्य ददर्शायतलोचनां ।
 पत्नीं मदनिकां नाम पुंस्कोकिलकलस्वनां ॥ १६ ॥
 ततो रोषपरीतात्मा कन्धरः कन्दरस्थितं ।
 तमुवाच सुदुष्टात्मन्नेहि युध्यस्व वै मया ॥ १७ ॥
 यस्माज्ज्येष्ठो मम भ्राता विश्रब्धो घातितस्त्वया ।
 तस्मात्त्वां मदसंसक्तं नयिष्ये यमसादनं ॥ १८ ॥
 विश्वस्तघातिनां लोका ये च स्त्रीबालघातिनां ।
 यास्यसे निरयान् सर्वांस्तांस्त्वमद्य मया हतः ॥ १९ ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इत्येवं पतगेन्द्रेण प्रोक्तं स्त्रीसन्निधौ तदा ।
 राक्षः क्रोधसमाविष्टं प्रत्यभापत पक्षिणं ॥ २० ॥
 यदि ते निहतो भ्राता पौरुषं तद्धि दर्शितं ।
 त्वामप्यद्य हनिष्येऽहं खड्गेनानेन खेचर ॥ २१ ॥
 तिष्ठ क्षणं नात्र जीवन् पतगाधम यास्यसि ।
 इत्युक्त्वाञ्जनपुञ्जाभं विमलं खड्गमाददे ॥ २२ ॥
 ततः पतगराजस्य यक्षाधिपभटस्य च ।
 बभूव युद्धमतुलं यथा गरुडशक्रयोः ॥ २३ ॥
 ततः स राक्षसः क्रोधात् खड्गमाविध्य वेगवत् ।
 चिक्षेप पतगेन्द्राय निर्वाणाङ्गारवर्चसं ॥ २४ ॥
 पतगेन्द्रश्च तं खड्गं किञ्चिदुत्सृत्य भूतलात् ।
 वक्त्रेण जग्राह तदा गरुडः पन्नगं यथा ॥ २५ ॥
 वक्त्रपादतलैर्भङ्क्त्वा चक्रे क्षोभमथाण्डजः ।
 तस्मिन् भग्ने ततः खड्गे बाहुयुद्धमवर्त्तत ॥ २६ ॥
 ततः पतगराजेन वक्षस्याक्रम्य राक्षसः ।
 हस्तपादकरैराशु शिरसा च वियोजितः ॥ २७ ॥
 तस्मिन्विनिहते सा स्त्री खगं शरणमभ्यगात् ।
 किञ्चित् सञ्जातसन्त्रासा प्राह भार्या भवामि ते ॥ २८ ॥
 तामादाय खगश्रेष्ठः स्वकं गृहमगात् पुनः ।
 गत्वा स निष्कृतिं भ्रातुर्विद्युद्रूपनिपातनात् ॥ २९ ॥

कन्धरस्य च सा वेश्म प्रायेच्छारूपधारिणी ।
 मेनकातनया सुभ्रूः सौपर्णी रूपमाददे ॥ ३० ॥
 तस्यां स जनयामास तार्क्षीन्नाम सुतान्तदा ।
 मुनिशापाम्निविप्लुष्टां वपुमप्सरसां वरां ।
 तस्या नाम तदा चक्रे तार्क्षीमिति विहङ्गमः ॥ ३१ ॥
 मन्दपालसुताश्चासंश्रत्वारीऽमितनुड्ययः ।
 जरितारिप्रभृतयो द्रोणान्ता द्विजसत्तमाः ॥ ३२ ॥
 तेषां जघन्यो धर्मात्मा वेदवेदाङ्गपारगः ।
 उपयेमे स तान्तार्क्षीं कन्धरानुमते शुभां ॥ ३३ ॥
 कस्यचित्त्वथ कालस्य तार्क्षीं गर्भमवाप ह ।
 सप्तपक्षाहिते गर्भे कुरुक्षेत्रं जगाम सा ॥ ३४ ॥
 कुरुपाण्डवयोर्युद्धे वर्त्तमाने सुदारुणे ।
 भावित्वाञ्चैव कार्यस्य रणमध्यं विवेश सा ॥ ३५ ॥
 तत्रापश्यत् तदा युद्धं भगदत्तकिरीटिनोः ।
 निरन्तरं शरैरासीदाकाशं शलभैरिव ॥ ३६ ॥
 पार्थकीदण्डनिर्मुक्तमासन्नमतिवैगवत् ।
 तस्या भङ्गमहिश्यामं त्वचं चिच्छेद जाठरीं ॥ ३७ ॥
 भिन्ने कोष्ठे शशाङ्कामं भूमावण्डचतुष्टयं ।
 आयुषः सावशेषत्वात्तूलराशाविवापतत् ॥ ३८ ॥
 तत्पातसमकालञ्च सुप्रतीकाङ्गजोत्तमात् ।
 पपात महती घण्टा वाणसञ्चिन्नबन्धना ॥ ३९ ॥
 समं समन्तात् प्राप्ता तु निर्भिन्नधरणीतला ।

ह्लादयन्ती खगाण्डानि स्थितानि पिशितोपरि ॥ ४० ॥

हते च तस्मिन्नृपतौ भगदत्ते नरेश्वरे ।

बह्वन्यहान्यभूद्युद्धं कुरुपाण्डवसैन्ययोः ॥ ४१ ॥

दृत्ते युद्धे धर्मपुत्रे गते शान्तनवान्तिकं ।

भीष्मस्य गदतोऽशेषान् श्रोतुं धर्मान्महात्मनः ॥ ४२ ॥

घण्टागतानि तिष्ठन्ति यत्राण्डानि द्विजोत्तम ।

आजगाम तमुद्देशं शमीको नाम संयमी ॥ ४३ ॥

स तत्र शब्दमशृणोच्चिचीकुचीति वाशतां ।

बाल्यादस्फुटवाक्यानां विज्ञानेऽपि परे सति ॥ ४४ ॥

अथर्षिः शिष्यसहितो घण्टामुत्पाद्य विस्मितः ।

अमातृपितृपक्षाणि शिशुकानि ददर्श ह ॥ ४५ ॥

तानि तत्र तथा भूमौ शमीको भगवान्मुनिः ।

दृष्ट्वा स विस्मयाविष्टः प्रोवाचानुगतान् द्विजान् ॥ ४६ ॥

सम्यगुक्तं द्विजाग्नेण शुक्रेणोशनसा स्वयं ।

पलायनपरं दृष्ट्वा दैत्यसैन्यं सुरार्हितं ॥ ४७ ॥

न गन्तव्यं निवर्त्तध्वं कस्माद्ब्रजत कातराः ।

उत्सृज्य शौर्य्यशसी क्व गता न मरिष्यथ ॥ ४८ ॥

नश्यतो युद्धतो वापि तावद्भवति जीवितं ।

यावद्वातासृजत् पूर्वं न यावन्मनसेषितं ॥ ४९ ॥

एके म्रियन्ते स्वगृहे पलायन्तोऽपरे जनाः ।

भुञ्जन्तोऽन्नं तथैवापः पिबन्तो निधनं गताः ॥ ५० ॥

विलासिनस्तथैवान्ये कामयाना निरामयाः ।

अविश्वताङ्गाः शस्त्रैश्च प्रेतराजवशङ्गताः ॥ ५१ ॥
 अन्ये तपस्यभिरता नीताः प्रेतन्टपानुगैः ।
 योगाभ्यासे रताश्चान्ये नैव प्रापुरमृत्युतां ॥ ५२ ॥
 शम्बराय पुरा क्षिप्तं वज्रं कुलिशपाणिना ।
 हृदयेऽभिहतस्तेन तथापि न मृतोऽसुरः ॥ ५३ ॥
 तेनैव खलु वज्रेण तेनैवेन्द्रेण दानवाः ।
 प्राप्ते काले हता दैत्यास्तत्क्षणान्निधनं गताः ॥ ५४ ॥
 विदित्वैवं न सन्त्रासः कर्त्तव्यो विनिवर्त्तत ।
 ततो निवृत्तास्ते दैत्यास्त्यक्त्वा मरणजं भयं ॥ ५५ ॥
 इति शुक्रवचः सत्यं कृतमेभिः खगोत्तमैः ।
 ये युद्धेऽपि न संप्राप्ताः पञ्चत्वमतिमानुषे ॥ ५६ ॥
 काण्डानां पतनं विप्राः क्व घण्टापतनं समं ।
 क्व च मांसवसारक्तैर्भूमेरास्तरणक्रियाः ॥ ५७ ॥
 केऽप्येते सर्वथा विप्रा नैते सामान्यपक्षिणः ।
 दैवानुकूलता लोके महाभाग्यप्रदर्शिनी ॥ ५८ ॥
 एवमुक्त्वा स तान् वीक्ष्य पुनर्लचनमब्रवीत् ।
 निवर्त्तताश्रमं यात गृहीत्वा पक्षिबालकान् ॥ ५९ ॥
 मार्जारखुभयं यत्र नैषामण्डजजन्मनां ।
 श्येनतो नकुलाद्वापि स्थाप्यन्तां तत्र पक्षिणः ॥ ६० ॥
 द्विजाः किं वातियत्नेन मार्यन्ते कर्मभिः स्वकैः ।
 रक्ष्यन्ते चाखिला जीवा यथैते पक्षिबालकाः ॥ ६१ ॥
 तथापि यत्नः कर्त्तव्यो नरैः सर्वेषु कर्मसु ।

कुर्वन् पुरुषकारन्तु वाच्यतां याति नो सतां ॥ ६२ ॥

इति मुनिवरचोदितास्ततस्ते

मुनितनयाः परिगृह्य पक्षिणस्तान् ।

तरुविटपसमाश्रितालिसंघं

ययुरथ तापसरम्यमाश्रमं स्वं ॥ ६३ ॥

स चापि वन्यं मनसाभिकामितं

प्रगृह्य मूलं कुसुमं फलं कुशान् ।

चकार चक्रायुधरुद्रवेधसां

सुरेन्द्रवैवस्वतजातवेदसां ॥ ६४ ॥

अपाम्यतेर्गीघ्रतिवित्तरक्षिणोः

समीरणस्यापि तथा द्विजोत्तमः ।

धातुर्विधातुस्त्वथ वैश्वदेविकाः

श्रुतिप्रयुक्ता विविधास्तु सत्क्रियाः ॥ ६५ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे चटकोत्पत्तिर्द्वितीयः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेयउवाच ॥

अहन्यहनि विप्रेन्द्र स तेषां मुनिसत्तमः ।

चकाराहारपयसा तथा गुप्त्या च पोषणं ॥ १ ॥

मासमात्रेण जग्मुस्ते भानोः स्यन्दनवर्त्मनि ।

कौतूहलविलोलाक्षैर्दृष्ट्वा मुनिकुमारकैः ॥ २ ॥

दृष्ट्वा महीं सनगरां साम्भोनिधिसरिद्धरां ।
 रथचक्रप्रमाणां ते पुनराश्रममागताः ॥ ३ ॥
 श्रमक्लान्तान्तरात्मानो महात्मानो वियोनिजाः ।
 ज्ञानञ्च प्रकटीभूतं तत्र तेषां प्रभावतः ॥ ४ ॥
 ऋषेः शिष्यानुकम्पार्थं वदतो धर्म्मनिश्चयं ।
 कृत्वा प्रदक्षिणं सर्व्वं चरणावभ्यवादयन् ॥ ५ ॥
 ऊचुश्च मरणाद्द्वोरांन्मोक्षिताः सस्त्वया मुने ।
 आवासभक्ष्यपयसां त्वं नो दाता पिता गुरुः ॥ ६ ॥
 गर्भस्थानां मृता माता पित्रा नैवापि पालिताः ।
 त्वया नो जीवितं दत्तं शिशवो येन रक्षिताः ॥ ७ ॥
 क्षितावक्षततेजास्त्वं कृमीणामिव शुष्यतां ।
 गजघाटां समुत्पाद्य कृतवान् दुःखरेचनं ॥ ८ ॥
 कथं वद्भयुरबलाः खस्थान् द्रक्ष्याम्यहं कदा ।
 कदा भूमेर्द्रुमं प्राप्तान् द्रक्ष्ये दृष्टान्तरं गतान् ॥ ९ ॥
 कदा मे सहजा कान्तिः पांशुना नाशमेष्यति ।
 एषां पक्षानिलोत्थेन मत्समीपविचारिणां ॥ १० ॥
 इति चिन्तयता तात भवता प्रतिपालिताः ।
 ते साम्प्रतं प्रवृद्धाः सः प्रबुद्धाः करवाम किं ॥ ११ ॥
 इत्यृषिर्बचनं तेषां श्रुत्वा संस्कारवत् स्फुटं ।
 शिष्यैः परिहृतः सर्व्वैः सह पुत्रेण शृङ्गिणा ॥ १२ ॥
 कौतूहलपरो भूत्वा रोमाञ्चपटसंवृतः ।
 उवाच तत्त्वतो ब्रूत प्रवृत्तेः कारणं गिरः ॥ १३ ॥

कस्य शापादियं प्राप्ता भवद्भिर्विक्रिया परा ।
रूपस्य वचसश्चैव तन्मे वक्तुमिद्वार्हसि ॥ १४ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

विपुलस्वानिति ख्यातः प्रागासीन्मुनिसत्तमः ।
तस्य पुत्रद्वयं जज्ञे सुकृषस्तुम्बुरुस्तथा ॥ १५ ॥
सुकृषस्य वयं पुत्राश्चत्वारः संयतात्मनः ।
तस्यर्षेर्विनयाचारभक्तिनम्राः सदैव हि ॥ १६ ॥
तपश्चरणशक्तस्य शास्यमानेन्द्रियस्य च ।
यथाभिमतमस्माभिस्तदा तस्योपपादितं ॥ १७ ॥
समित्पुष्पादिकं सर्वं यच्चैवाभ्यवहारिकं ।
एवं तत्राय वसतां तस्यास्माकञ्च कानने ॥ १८ ॥
आजगाम महावर्षा भग्नपक्षो जराण्वितः ।
आताम्रनेत्रः स्रस्तात्मा पक्षी भूत्वा सुरेश्वरः ॥ १९ ॥
सत्यशौचक्षमाचारमतीवोदारमानसं ।
जिज्ञासुस्तमृषिश्रेष्ठमस्मच्छापभवाय च ॥ २० ॥

पक्षुवाच ॥

द्विजेन्द्र मां क्षुधाविष्टं परित्रातुमिद्वार्हसि ।
भक्षणार्थी महाभाग गतिर्भव ममातुला ॥ २१ ॥
विन्ध्यस्य शिखरे तिष्ठन् पत्रिपत्रेरितेन वै ।
पतितोऽस्मि महाभाग श्वसनेनातिरंहसा ॥ २२ ॥
सोऽहं मोहसमाविष्टो भूमौ सप्ताहमस्मृतिः ।

स्थितस्तत्राष्टमेनाह्रा चेतनां प्राप्तवानहं ॥ २३ ॥
 प्राप्तचेताः क्षुधाविष्टो भवन्तं शरणं गतः ।
 भक्ष्यार्थी विगतानन्दो दूयमानेन चेतसा ॥ २४ ॥
 तत् कुरुष्वामलमते मत्त्राणयाचलां मतिं ।
 प्रयच्छ भक्ष्यं विप्रर्षे प्राणयात्राक्षमं मम ॥ २५ ॥
 स एवमुक्तः प्रोवाच तमिन्द्रं पश्चिरूपिणं ।
 प्राणसन्धारणार्थाय दास्ये भक्ष्यं तवेप्सितं ॥ २६ ॥
 इत्युक्त्वा पुनरप्येनमपृच्छत् स द्विजोत्तमः ।
 आहारः कस्तवार्थाय उपकल्प्यो भवेन्मया ।
 स चाह नरमांसेन तृप्तिर्भवति मे परा ॥ २७ ॥

ऋषिरुवाच ॥

कौमारं ते व्यतिक्रान्तमतीतं यौवनञ्च ते ।
 वयसः परिणामस्ते वर्तते नूनमण्डज ॥ २८ ॥
 यस्मिन्नराणां सर्वेषामशेषेच्छा निवर्तते ।
 स कस्माद्दृढभावेऽपि सुन्दरंसात्मको भवान् ॥ २९ ॥
 क्व मानुषस्य पिशितं क्व वयश्चरमं तव ।
 सर्वथा दुष्टभावानां प्रथमो नोपपद्यते ॥ ३० ॥
 अथवा किं मयैतेन प्रोक्तेनास्ति प्रयोजनं ।
 प्रतिश्रुत्य सदा देयमिति नो भावितं मनः ॥ ३१ ॥
 इत्युक्त्वा तं स विप्रेन्द्रस्तथेति कृतनिश्चयः ।
 शीघ्रमस्मान् समाह्वय गुणतोऽनुप्रशस्य च ॥ ३२ ॥
 उवाच शुभ्रहृदयो मुनिर्वाक्यं सुनिष्ठुरं ।

विनयावनतान् सर्वान् भक्तियुक्तान् कृताञ्जलीन् ॥३३॥
 कृतात्मानो द्विजश्रेष्ठा ऋणैर्युक्तामया सह ।
 जातं श्रेष्ठमपत्यं वो यूयं मम यथा द्विजाः ॥ ३४ ॥
 गुरुः पूज्यो यदि मतो भवतां परमः पिता ।
 ततः कुरुत मे वाक्यं निर्व्यलीकेन चेतसा ॥ ३५ ॥
 तद्वाक्यसमकालञ्च प्रोक्तमस्माभिराट्टतैः ।
 यद्वक्ष्यति भवांस्तद्वै कृतमेवावधार्यतां ॥ ३६ ॥

ऋषिरुवाच ॥

मामेष शरणं प्राप्तोविहगः क्षुत्तृषान्वितः ।
 युष्मन्मांसेन येनास्य क्षणं तृप्तिर्भवेत वै ॥ ३७ ॥
 तृष्णाक्षयश्च रक्तेन तथा शीघ्रं विधीयतां ।
 ततो वयं प्रव्यथिताः प्रकम्पोद्गतसाध्वसाः ।
 कष्टं कष्टमिति प्रोच्य नैतत् कर्मैति चाब्रुवन् ॥ ३८ ॥
 कथं परशरीरस्य हेतोर्दहं स्वकं बुधः ।
 विनाशयेद्घातयेद्वा यथाह्यात्मा तथा सुतः ॥ ३९ ॥
 पितृदेवमनुष्याणां यान्युक्तानि ऋणानि वै ।
 तान्यपाकुरुते पुत्रो न शरीरप्रदः सुतः ॥ ४० ॥
 तस्मान्नैतत् करिष्यामो नो चीर्णां यत् पुरातनैः ।
 जीवनं भद्राण्यवाप्नोति जीवन् पुण्यं करोति च ॥ ४१ ॥
 मृतस्य देहनाशश्च धर्माद्युपरतिस्तथा ।
 आत्मानं सर्वतो रक्ष्यमाहुर्धर्मविदो जनाः ॥ ४२ ॥
 इत्थं श्रुत्वा वचोऽस्माकं मुनिः क्रोधादिव ज्वलन् ।

प्रोवाच पुनरप्यस्मान् निर्दहन्निव लोचनैः ॥ ४३ ॥
 प्रतिज्ञातं वचो मह्यं यस्मान्नैतत् करिष्यथ ।
 तस्मान्मच्छापनिर्दग्धास्तिर्यग्योनौ प्रयास्यथ ॥ ४४ ॥
 एवमुक्त्वा तदा सोऽस्मांस्तं विहङ्गममब्रवीत् ।
 अन्त्येष्टिमात्मनः कृत्वा शास्त्रतश्चौर्ध्वदेहिकं ॥ ४५ ॥
 भक्षयस्व सुविश्रब्धो मामत्र द्विजसत्तम ।
 आहारीकृतमेतत्ते मया देहमिहात्मनः ॥ ४६ ॥
 एतावदेव विप्रस्य ब्राह्मणत्वं प्रचक्ष्यते ।
 यावत् पतगजात्यग्र स्वसत्यपरिपालनं ॥ ४७ ॥
 न यन्नैर्दक्षिणावद्भिस्तत्पुण्यं प्राप्यते महत् ।
 कर्मणान्येन वा विप्रैर्यत् सत्यपरिपालनात् ॥ ४८ ॥
 इत्यृषेर्वचनं श्रुत्वा सोऽन्तर्विस्मयनिर्भरः ।
 प्रत्युवाच मुनिं शक्रः पक्षिरूपधरस्तदा ॥ ४९ ॥
 योगमास्थाय विप्रेन्द्र त्यजेदं स्वं कलेवरं ।
 जीवज्जन्तुं हि विप्रेन्द्र न भक्षामि कदाचन ॥ ५० ॥
 तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा योगयुक्तोऽभवन्मुनिः ।
 तं तस्य निश्चयं ज्ञात्वा शक्रोऽप्याह स्वदेहमृत् ॥ ५१ ॥
 भो भो विप्रेन्द्र बुध्यस्व बुद्ध्या बोध्यं बुधात्मक ।
 जिज्ञासार्थं मयाऽयं ते अपराधः कृतोऽनघ ॥ ५२ ॥
 तत् क्षमस्वामलमते का चेच्छा क्रियतां तव ।
 पालनात् सत्यवाक्यस्य प्रीतिर्म परमा त्वयि ॥ ५३ ॥
 अद्य प्रभृति ते ज्ञानमैन्द्रं प्रादुर्भविष्यति ।

तपस्यथ तथा धर्मे न ते विघ्नो भविष्यति ॥ ५४ ॥
 इत्युक्त्वा तु गते शक्रे पिता कोपसमन्वितः ।
 प्रणम्य शिरसास्माभिरिदमुक्तो महामुनिः ॥ ५५ ॥
 विभ्यतां मरणात्तात त्वमस्माकं महामते ।
 क्षन्तुमर्हसि दीनानां जीवितप्रियता हि नः ॥ ५६ ॥
 त्वगस्थिमांससंघाते पूयशोणितपूरिते ।
 कर्त्तव्या न रतिर्यत्र तत्रास्माकमियं रतिः ॥ ५७ ॥
 श्रूयताञ्च महाभाग यथा लोको विमह्यति ।
 कामक्रोधादिभिर्दोषैरवशः प्रबलारिभिः ॥ ५८ ॥
 प्रज्ञाप्राकारसंयुक्तमस्थिस्यूणं पुरं महत् ।
 चर्मभित्तिमहारोधं मांसशोणितलेपनं ॥ ५९ ॥
 नवद्वारं महायासं सर्व्वतः स्नायुवेष्टितं ।
 नृपश्च पुरुषस्तत्र चेतनावानवस्थितः ॥ ६० ॥
 मन्त्रिणौ तस्य बुद्धिश्च मनश्चैव विरोधिनौ ।
 यतेते वैरनाशाय तावुभावितरेतरं ॥ ६१ ॥
 नृपस्य तस्य चत्वारो नाशमिच्छन्ति विद्विषः ।
 कामः क्रोधस्तथा लोभो मोहश्चान्यस्तथा रिपुः ॥ ६२ ॥
 यदा तु स नृपस्तानि द्वाराण्यादृत्य तिष्ठति ।
 तदा सुस्थबलश्चैव निरातङ्गश्च जायते ॥ ६३ ॥
 जातानुरागो भवति शत्रुभिर्नाभिभूयते ॥ ६४ ॥
 यदा तु सर्व्वद्वाराणि विदृतानि स मुञ्चति ।
 रागो नाम तदा शत्रुर्नेत्रादिद्वारमृच्छति ॥ ६५ ॥

सर्व्वव्यापी महायामः पञ्चद्वारप्रवेशनः ।
 तस्यानुमार्गं विशति तद्वै घोरं रिपुत्रयं ॥ ६६ ॥
 प्रविश्याथ स वै तत्र द्वारैरिन्द्रियसंज्ञकैः ।
 रागः संश्लेषमायाति मनसा च सहेतरैः ॥ ६७ ॥
 इन्द्रियाणि मनश्चैव वशे कृत्वा दुरासदः ।
 द्वाराणि च वशे कृत्वा प्राकारं नाशयत्यथ ॥ ६८ ॥
 मनस्तस्याश्रितं दृष्ट्वा बुद्धिर्नश्यति तत्प्रणात् ।
 अमात्यरहितस्तत्र पौरवर्गोज्झितस्तथा ॥ ६९ ॥
 रिपुभिर्लब्धविवरः स नृपो नाशमृच्छति ।
 एवं रागस्तथा मोहो लोभः क्रोधस्तथैव च ॥ ७० ॥
 प्रवर्त्तन्ते दुरात्मानो मनुष्यस्मृतिनाशकाः ।
 रागात् क्रोधः प्रभवति क्रोधाह्लोभोऽभिजायते ॥ ७१ ॥
 लोभाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात् स्मृतिविभ्रमः ।
 स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात् प्रणश्यति ॥ ७२ ॥
 एवं प्रणष्टबुद्धीनां रागलोभानुवर्त्तिनां ।
 जीविते च सलोभानां प्रसादं कुरु सत्तम ॥ ७३ ॥
 योऽयं शापो भगवता दत्तः स न भवेत्तथा ।
 न तामसीं गतिं कष्टां ब्रजेम मुनिसत्तम ॥ ७४ ॥

ऋषिरुवाच ॥

यन्मयोक्तं न तन्मिथ्या भविष्यति कदाचन ।
 न मे वागन्वृतं प्राह यावदद्येति पुत्रकाः ॥ ७५ ॥
 दैवमत्र परं मन्ये धिक् पौरुषमनर्थकं ।

अकार्यं कारितो येन बलादहमचिन्तितं ॥ ७६ ॥
 यस्माच्च युष्माभिरहं प्रणिपत्य प्रसादितः ।
 तस्मात्तिर्य्यक्त्वापन्नाः परं ज्ञानमवाप्स्यथ ॥ ७७ ॥
 ज्ञानदर्शितमार्गाश्च निर्द्वृतक्लेशकल्मषाः ।
 मत्प्रसादादसन्दिग्धाः परां सिद्धिमवाप्स्यथ ॥ ७८ ॥
 एवं शप्ताः स्म भगवन् पित्रा दैववशात् पुरा ।
 ततः कालेन महता योन्यन्तरमुपागताः ॥ ७९ ॥
 जाताश्च रणमध्ये वै भवता परिपालिताः ।
 वयमित्यं द्विजश्रेष्ठ खगत्वं समुपागताः ।
 नास्त्यसाविह संसारे यो न दिष्टेन बाध्यते ॥ ८० ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

इति तेषां वचः श्रुत्वा शमीको गगवान् मुनिः ।
 प्रत्युवाच महाभागः समीपस्थायिनो द्विजान् ॥ ८१ ॥
 पूर्वमेव मया प्रोक्तं भवतां सन्निधाविदं ।
 सामान्यपक्षिणो नैते केऽप्येते द्विजसत्तमाः ।
 ये युञ्जेऽपि न संप्राप्ताः पञ्चत्वमतिमानुषे ॥ ८२ ॥
 ततः प्रीतिमता तेन तेऽनुज्ञाता महात्मना ।
 जग्मुः शिखरिणां श्रेष्ठं विन्ध्यं द्रुमलतायुतं ॥ ८३ ॥
 यावदद्य स्थितास्तस्मिन्नचले धर्मपक्षिणः ।
 तपःस्वाध्यायनिरताः समाधौ कृतनिश्चयाः ॥ ८४ ॥
 इतिमुनिवरलब्धसत्क्रियास्ते
 मुनितनया विहगत्वमभ्युपेताः ।

गिरिवरगहनेऽतिपुण्यतोये

यतमनसो निवसन्ति विन्ध्यपृष्ठे ॥ ८५ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे विन्ध्यप्राप्तिः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ॥

→→←←

मार्कण्डेय उवाच ॥

एवन्ते द्रोणतनयाः पक्षिणो ज्ञानिनोऽभवन् ।

वसन्ति ह्यचले विन्धे तानुपास्व च पृच्छ च ॥ १ ॥

इत्पृषेर्वचनं श्रुत्वा मार्कण्डेयस्य जैमिनिः ।

जगाम विन्ध्यशिखरं यत्र ते धर्मपक्षिणः ॥ २ ॥

तन्नगासन्नभूतश्च शुश्राव पठतां ध्वनिं ।

श्रुत्वा च विस्मयाविष्टश्चिन्तयामास जैमिनिः ॥ ३ ॥

स्थानसौष्ठवसम्पन्नं जितश्वासमविश्रमं ।

विस्पष्टमपदोषञ्च पठ्यते द्विजसत्तमैः ॥ ४ ॥

वियोनिमपि संप्राप्तानेतान्मुनिकुमारकान् ।

चित्रमेतदहं मन्ये न जहाति सरस्वती ॥ ५ ॥

बन्धुवर्गस्तथा मित्रं यच्चैष्टमपरं गृहे ।

त्यक्त्वा गच्छति तत् सर्व्वन्न जहाति सरस्वती ॥ ६ ॥

इति सच्चिन्तयन्नेव विवेश गिरिकन्दरं ।

प्रविश्य च ददर्शासौ शिलापट्टगतान् द्विजान् ॥ ७ ॥

पठतस्तान् समालोक्य मुखदोषविवर्जितान् ।
 सोऽथ शोकेन हर्षेण सर्वानेवाभ्यभाषत ॥ ८ ॥
 स्वस्त्यस्तु वो द्विजश्रेष्ठा जैमिनिं मां निबोधत ।
 व्यासशिष्यमनुप्राप्तं भवतां दर्शनोत्सुकं ॥ ९ ॥
 मन्युर्न खलु कर्त्तव्यो यत् पित्रातीवमन्युना ।
 शप्ताः खगत्वमापन्नाः सर्वथा दिष्टमेव तत् ॥ १० ॥
 स्फीतद्रव्ये कुले केचिज्जाताः किल मनस्विनः ।
 द्रव्यनाशे द्विजेन्द्रास्ते शबरेण सुसान्त्विताः ॥ ११ ॥
 दत्त्वा याचन्ति पुरुषा हत्वा वध्यन्ति चापरे ।
 पातयित्वा च पात्यन्ते त एव तपसः क्षयात् ॥ १२ ॥
 एतद्दृष्टं सुबहुशो विपरीतं तथा मया ।
 भावाभावसमुच्छेदैरजस्रं व्याकुलं जगत् ॥ १३ ॥
 इति संचिन्त्य मनसा न शोकं कर्त्तुमर्हथ ।
 ज्ञानस्य फलमेतावच्छोकहर्षैरधृष्यता ॥ १४ ॥
 ततस्ते जैमिनिं सर्वे पाद्यार्घ्याभ्यामपूजयन् ।
 अनामयञ्च पप्रच्छुः प्रणिपत्य महामुनिं ॥ १५ ॥
 अथोचुः खगमाः सर्वे व्यासशिष्यं तपोनिधिं ।
 सुखोपविष्टं विश्रान्तं पद्मानिलहृत्कमं ॥ १६ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

अद्य नः सफलं जन्म जीवितञ्च सुजीवितं ।
 यत् पश्यामः सुरैर्वन्द्यं तव पादाम्बुजद्वयं ॥ १७ ॥
 पितृकोपाग्निरुद्धूतो यो नो देहेषु वर्त्तते ।

सोऽद्य शान्तिं गतो विप्र युष्मद्दर्शनवारिणा ॥ १८ ॥
 कञ्चित्ते कुशलं ब्रह्मन्नाश्रमे मृगपक्षिषु ।
 वृक्षेष्वथ लतागुल्मत्वक्सारतृणजातिषु ॥ १९ ॥
 अथवा नैतदुक्तं हि सम्यगस्माभिरादृतैः ।
 भवेता सङ्गमो येषां तेषामकुशलं कुतः ॥ २० ॥
 प्रसादञ्च कुरुष्वच्च ब्रूह्यागमनकारणं ।
 देवानामिव संसर्गो भवतोऽभ्युदयो महान् ।
 केनास्मद्भाग्यगुरुणा आनीतो दृष्टिगोचरं ॥ २१ ॥

जैमिनिरुवाच ॥

श्रूयतां द्विजशार्दूलाः कारणं येन कन्दरं ।
 विन्ध्यस्येहागतो रम्यं रेवावारिकणोक्षितं ।
 सन्देहान् भारते शास्त्रे तान् प्रष्टुं गतवानहं ॥ २२ ॥
 मार्कण्डेयं महात्मानं पूर्वं भृगुकुलोद्बहं ।
 तमहं पृष्टवान् प्राप्य सन्देहान् भारतं प्रति ॥ २३ ॥
 स च पृष्टो मया प्राह सन्ति विन्ध्ये महाचले ।
 द्रोणपुत्रा महात्मानस्ते वक्ष्यन्त्यर्थविस्तरं ॥ २४ ॥
 तदाक्यचोदितश्चेममागतोऽहं महागिरिं ।
 तत् शृणुध्वमशेषेण श्रुत्वा व्याख्यातुमर्हथ ॥ २५ ॥

पत्निर्ग ऊच ॥

विषये सति वक्ष्यामो निर्व्विशङ्कः शृणुष्व तत् ।
 कथं तन्न वदिष्यामो यदस्मद्बुद्धिगोचरं ॥ २६ ॥
 चतुर्ष्वपि हि वेदेषु धर्मशास्त्रेषु चैव हि ।

समस्तेषु तथाङ्गेषु यच्चान्यद्वेदसम्मितं ॥ २७ ॥
 एतेषु गोचरोऽस्माकं बुद्धेर्ब्राह्मणसत्तम ।
 प्रतिजान्तु समावोढुं तथापि न हि शक्नुमः ॥ २८ ॥
 तस्माद्ददस्व विश्रब्धं सन्दिग्धं यद्धि भारते ।
 वक्ष्यामस्तव धर्मज्ञ न चेन्मोहो भविष्यति ॥ २९ ॥

जैमिनिरुवाच ॥

सन्दिग्धानीह वस्तूनि भारतं प्रति यानि मे ।
 शृणुध्वममलास्तानि श्रुत्वा व्याख्यातुमर्हथ ॥ ३० ॥
 कस्मान्मानुषतां प्राप्तो निर्गुणोऽपि जनार्दनः ।
 वासुदेवोऽखिलाधारः सर्वकारणकारणं ॥ ३१ ॥
 कस्माच्च पाण्डुपुत्राणामेका सा द्रुपदात्मजा ।
 पञ्चानां महिषी कृष्णा सुमहानत्र संशयः ॥ ३२ ॥
 भेषजं ब्रह्महत्याया बलदेवो महाबलः ।
 तीर्थयात्राप्रसङ्गेन कस्माच्चक्रे हलायुधः ॥ ३३ ॥
 कथञ्च द्रौपदेयास्तेऽकृतदारा महारथाः ।
 पाण्डुनाथा महात्मानो बधमापुरनाथवत् ॥ ३४ ॥
 एतत् सर्वं कथ्यतां मे सन्दिग्धं भारतं प्रति ।
 कृतार्थोऽहंः सुखं येन गच्छेयं निजमाश्रमं ॥ ३५ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

नमस्कुत्य सुरेशाय विष्णवे प्रभविष्णवे ।
 पुरुषायाप्रमेयाय शाश्वतायाव्ययाय च ॥ ३६ ॥
 चतुर्व्यूहात्मने तस्मै त्रिगुणायागुणाय च ।

वरिष्ठाय गरिष्ठाय वरेण्यायामृताय च ॥ ३७ ॥
 यस्मादणुतरन्नास्ति यस्मान्नास्ति दृहत्तरं ।
 येन विश्वमिदं व्याप्तमजेन जगदादिना ॥ ३८ ॥
 आविर्भावतिरोभावदृष्टादृष्टविलक्षणं ।
 वदन्ति यत् सृष्टमिदं तथैवान्ते च संहतं ॥ ३९ ॥
 ब्रह्मणे चादिदेवाय नमस्कृत्य समाधिना ।
 ऋक्सामान्युङ्गिरन्वक्त्रैर्यः पुनाति जगच्चयं ॥ ४० ॥
 प्रणिपत्य तथेशानमेकबाणविनिर्जितैः ।
 यस्यासुरगणैर्यज्ञा विलुप्यन्ते न यज्विनां ॥ ४१ ॥
 प्रवक्ष्यामो मतं कृत्स्नं व्यासस्याद्भुतकर्मणः ।
 येन भारतमुद्दिश्य धर्माद्याः प्रकटीकृताः ॥ ४२ ॥
 आपो नारा इति प्रोक्ता मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
 अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥ ४३ ॥
 स देवो भगवान् सर्वं व्याप्य नारायणो विभुः ।
 चतुर्धा संस्थितो ब्रह्मन् सगुणो निर्गुणस्तथा ॥ ४४ ॥
 एका मूर्त्तिरनिर्देश्या शुक्लां पश्यन्ति तां बुधाः ।
 ज्वालामालीपरुद्धाङ्गी निष्ठा सा योगिनां परा ॥ ४५ ॥
 दूरस्था चान्तिकस्था च विज्ञेया सा गुणातिगा ।
 वासुदेवाभिधानोऽसौ निर्ममत्वेन दृश्यते ॥ ४६ ॥
 रूपवर्णादयस्तस्या न भावाः कल्पनामयाः ।
 अस्त्येव सा सदा शुद्धा सुप्रतिष्ठैकरूपिणी ॥ ४७ ॥
 द्वितीया पृथिवीं मूर्ध्ना शेषाख्या धारयत्यधः ।

तामसी सा समाख्याता तिर्यक्त्वं समुपाश्रिता ॥ ४८ ॥
 तृतीया कर्म कुरुते प्रजापालनतत्परा ।
 सत्वोद्रिक्ता तु सा ज्ञेया धर्मसंस्थानकारिणी ॥ ४९ ॥
 चतुर्थी जलमध्यस्था श्रेते पन्नगतल्पगा ।
 रजस्तस्या गुणः सर्गं सा करोति सदैव हि ॥ ५० ॥
 या तृतीया हरेर्मूर्तिः प्रजापालनतत्परा ।
 सा तु धर्मव्यवस्थानं करोति नियतं भुवि ॥ ५१ ॥
 प्रोद्भूतानसुरान् हन्ति धर्मविच्छत्तिकारिणः ।
 पाति देवान् सतश्चान्यान् धर्मरक्षापरायणान् ॥ ५२ ॥
 यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति जैमिने ।
 अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजत्यसौ ॥ ५३ ॥
 भूत्वा पुरा वराहेण तुण्डेनापो निरस्य च ।
 एकया दंष्ट्रयोत्खाता नलिनीव वसुन्धरा ॥ ५४ ॥
 कृत्वा नृसिंहरूपञ्च हिरण्यकशिपुर्हतः ।
 विप्रचित्तिमुखाश्चान्ये दानवा विनिपातिताः ॥ ५५ ॥
 वामनादींस्तथैवान्यान् संख्यातुमिहोत्सहे ।
 अवतारांश्च तस्येह माथुरः साम्प्रतं त्वयं ॥ ५६ ॥
 इति सा सात्त्विकी मूर्तिरवतारान् करोति वै ।
 प्रद्युम्नेति च सा ख्याता रक्षाकर्मण्यवस्थिता ॥ ५७ ॥
 देवत्वेऽथ मनुष्यत्वे तिर्यग्योनौ च संस्थिता ।
 गृह्णाति तत्त्वभावञ्च वासुदेवेच्छया सदा ॥ ५८ ॥
 इत्येतत्ते समाख्यातं कृतकृत्योऽपि यत्प्रभुः ।

मानुषत्वं गतो विष्णुः शण्डुष्वास्योत्तरं पुनः ॥ ५६ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

त्वष्टृपुत्रे हते पूर्वं ब्रह्मन्निन्द्रस्य तेजसः ।
 ब्रह्महत्याभिभूतस्य परा हानिरजायत ॥ १ ॥
 तद्भ्रमं प्रविवेशाय शाकतेजोऽपचारतः ।
 निस्तेजाश्चाभवच्छक्रोधम तेजसि निर्गते ॥ २ ॥
 ततः पुत्रं हतं श्रुत्वा त्वष्टा क्रुद्धः प्रजापतिः ।
 अवलुञ्च्य जटामेकामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥
 अद्य पश्यन्तु मे वीर्यं त्रयो लोकाः सदेवताः ।
 स च पश्यतु दुर्बुद्धिर्ब्रह्महा पाकशासनः ॥ ४ ॥
 स्वकर्माभिरतो येन मत्सुतो विनिपातितः ।
 इत्युक्त्वा कोपरक्ताक्षो जटामग्नौ जुहाव तां ॥ ५ ॥
 ततो वृत्रः समुत्तस्थौ ज्वालामाली महासुरः ।
 महाकायो महादंष्ट्रो भिन्नाञ्जनचयप्रभः ॥ ६ ॥
 इन्द्रश्चरुमेयात्मा त्वष्टृतेजोऽपटंहितः ।
 अहन्यहनि सोऽवर्द्धदिषुपातं महाबलः ॥ ७ ॥
 बधाय चात्मनो दृष्ट्वा वृत्रं शक्रो महासुरं ।
 प्रेषयामास सप्तर्षीन् सन्धिमिच्छन् भयातुरः ॥ ८ ॥

सखञ्चक्रुस्ततस्तस्य वृत्रेण समयांस्तथा ।
 ऋषयः प्रीतमनसः सर्व्वभूतहिते रताः ॥ ९ ॥
 समयस्थितिमुल्लङ्घ्य यदा शक्रेण घातितः ।
 वृत्रो हत्याभिभूतस्य तदा बलमशीर्य्यत ॥ १० ॥
 तच्छक्रदेहविभ्रष्टं बलं मारुतमाविशत् ।
 सर्व्वव्यापिनमव्यक्तं बलस्यैवाधिदैवतं ॥ ११ ॥
 अहल्याञ्च यदा शक्रो गौतमं रूपमास्थितः ।
 धर्षयामास देवेन्द्रस्तदा रूपमहीयत ॥ १२ ॥
 अङ्गप्रत्यङ्गलावण्यं यदतीवमनोरमं ।
 विहाय दुष्टं देवेन्द्रं नासत्यावगमत्ततः ॥ १३ ॥
 धर्मेण तेजसा त्यक्तं बलहीनमरूपिणं ।
 ज्ञात्वा सुरेशं दैतेयास्तज्जये चक्रुरुद्यमं ॥ १४ ॥
 राज्ञामुद्रिक्तवीर्याणां देवेन्द्रं विजिगीषवः ।
 कुलेष्वतिबला दैत्या अजायन्त महामुने ॥ १५ ॥
 कस्यचित्त्वथ कालस्य धरणी भारपीडिता ।
 जगाम मेरुशिखरं सदो यत्र दिवोकसां ॥ १६ ॥
 तेषां सा कथयामास भूरिभारावपीडिता ।
 दनुजात्मजदैत्योत्थं खेदकारणमात्मनः ॥ १७ ॥
 एते भवद्भिरसुरा निहताः पृथुलौजसः ।
 ते सर्व्व मानुषे लोके जाता गेहेषु भूभृतां ॥ १८ ॥
 अक्षौहिणयोहि बहुलास्तद्भारार्त्ता व्रजाम्यधः ।
 तथा कुरुध्वं त्रिदशा यथा शान्तिर्भवेन्मम ॥ १९ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

तेजोभागैस्ततो देवा अवतेरुर्दिवो महीं ।
 प्रजानामुपकारार्थं भूभारहरणाय च ॥ २० ॥
 यदिन्द्रदेहजं तेजस्तन्मुमोच स्वयं वृषः ।
 कुन्त्यां जातो महातेजास्ततो राजा युधिष्ठिरः ॥ २१ ॥
 बलं मुमोच पवनस्ततो भीमो व्यजायत ।
 शक्रवीर्यार्ह्वतश्चैव जज्ञे पार्थो धनञ्जयः ॥ २२ ॥
 उत्पन्नौ यमजौ माद्र्यां शक्ररूपौ महाद्युती ।
 पञ्चधा भगवानित्यमवतीर्णः शतक्रतुः ॥ २३ ॥
 तस्योत्पन्ना महाभागा पत्नी कृष्णा हुताशनात् ॥ २४ ॥
 शक्रस्यैकस्य सा पत्नी कृष्णा नान्यस्य कस्यचित् ।
 योगीश्वराः शरीराणि कुर्वन्ति बहुलान्यपि ॥ २५ ॥
 पञ्चानामेकपत्नीत्वमित्येतत् कथितं तव ।
 श्रूयतां बलदेवोऽपि यथा यातः सरस्वतीं ॥ २६ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे इन्द्रविक्रिया ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

रामः पार्थे परां प्रीतिं ज्ञात्वा कृष्णस्य लाङ्गली ।
 चिन्तयामास बहुधा किं कृतं सुकृतं भवेत् ॥ १ ॥

कृष्णेन हि विना नाहं यास्ये दुर्योधनान्तिकं ।
 पाण्डवान् वा समाश्रित्य कथं दुर्योधनं नृपं ॥ २ ॥
 जामातरं तथा शिष्यं घातयिष्ये नरेश्वरं ।
 तस्मान्न पार्थ यास्यामि नापि दुर्योधनं नृपं ॥ ३ ॥
 तीर्थेष्वाम्नावयिष्यामि तावदात्मानमात्मना ।
 कुरूणां पाण्डवानाञ्च यावदन्ताय कल्पते ॥ ४ ॥
 इत्यामन्त्र्य हृषीकेशं पार्थदुर्योधनावपि ।
 जगाम द्वारकां शौरिः स्वसैन्यपरिवारितः ॥ ५ ॥
 गत्वा द्वारवतीं रामो हृष्टपुष्टजनाकुलां ।
 श्वोगन्तव्येषु तीर्थेषु पपौ पानं हलायुधः ॥ ६ ॥
 पीतपानो जगामाय रैवतोद्यानमृद्धिमत् ।
 हस्ते गृहीत्वा समदां रेवतीमप्सरोपमां ॥ ७ ॥
 स्त्रीकदम्बकमध्यस्थो ययौ मत्तः पदा स्वलनम् ।
 ददर्श च वनं वीरो रमणीयमनुत्तमं ॥ ८ ॥
 सर्वर्तुफलपुष्पाढ्यं शाखासृगगणकुलं ।
 पुण्यं पद्मवनोपेतं सपल्लवमहावनं ॥ ९ ॥
 स शृग्वन् प्रीतिजननान् बहून्मदकलान् शुभान् ।
 श्रोत्ररम्यान् सुमधुरान् शब्दान् खगमुखेरितान् ॥ १० ॥
 सर्वर्तुफलभाराढ्यान् सर्वर्तुकुसुमोज्ज्वलान् ।
 अपश्यत् पादपांस्तत्र विहगैरनुनादितान् ॥ ११ ॥
 आम्रानाम्रातकान् भव्यान् नारिकेलान् सतिन्दकान् ।
 आबिल्वकांस्तथा जीरान् दाडिमान् बीजपूरकान् ॥ १२ ॥

पनसान् लकुचान् मोचान् नीपांश्चातिमनोहरान् ।
 पारावतांश्च कङ्कोलान् नलिनानम्लवेतसान् ॥ १३ ॥
 भङ्गातकानामलकांस्तिन्दुकांश्च महाफलान् ।
 इङ्गुदान् करमर्दांश्च हरीतकविभीतकान् ॥ १४ ॥
 एतानन्यांश्च स तरून् ददर्श यदुनन्दनः ।
 तथैवाशोकपुन्नागकेतकीवकुलानथ ॥ १५ ॥
 चम्पकान् सप्तपर्णांश्च कर्णिकारान् समालतीन् ।
 पारिजातान् कोविदारान् मन्दारान् बदरांस्तथा ॥ १६ ॥
 पाटलान् पुष्पितान् रम्यान् देवदारुद्रुमांस्तथा ।
 सालांस्तालांस्तमालांश्च किंशुकान् वज्जुलान् वरान् ॥ १७ ॥
 चकोरैः शातपत्रैश्च मृङ्गराजैस्तथा शुकैः ।
 कोकिलैः कलविङ्कैश्च हारीतैर्जीवजीवकैः ॥ १८ ॥
 प्रियपुत्रैश्चातकैश्च तथान्यैर्विविधैः खगैः ।
 श्रोत्ररम्यं सुमधुरं कूजद्विश्चाप्यधिष्ठितं ॥ १९ ॥
 सरांसि च मनोज्ञानि प्रसन्नसलिलानि च ।
 कुमुदैः पुण्डरीकैश्च तथा नीलोत्पलैः शुभैः ॥ २० ॥
 कल्लारैः कमलैश्चापि आचितानि समन्ततः ।
 कादम्बैश्चक्रवाकैश्च तथैव जलकुक्कुटैः ॥ २१ ॥
 कारण्डवैः प्लवैर्हंसैः कूर्मैर्मनुभिरेव च ।
 एभिश्चान्यैश्च कीर्णानि समन्ताज्जलचारिभिः ॥ २२ ॥
 क्रमेणेत्यं वनं शौरिर्वीक्षमाणो मनोरमं ।
 जगामानुगतः स्त्रीभिर्लतागृहमनुत्तमं ॥ २३ ॥

स ददर्श द्विजांस्तत्र वेदवेदाङ्गपारगान् ।
 कौशिकान् भार्गवांश्चैव भारद्वाजान् सगौतमान् ॥ २४ ॥
 विविधेषु च सम्भूतान् वंशेषु द्विजसत्तमान् ।
 कथाश्रवणबद्धोक्तानुपविष्टान्महत्स च ॥ २५ ॥
 कृष्णाजिनोत्तरीयेषु कुशेषु च वृषीषु च ।
 सूतञ्च तेषां मध्यस्थं कथयानं कथाः शुभाः ॥ २६ ॥
 पौराणिकीः सुरर्षीणामाद्यानां चरिताश्रयाः ।
 दृष्ट्वा रामं द्विजाः सर्व्वे मधुपानारुणेश्चरं ॥ २७ ॥
 मत्तोऽयमिति मन्वानाः समुत्तस्थुस्त्वरान्विताः ।
 पूजयन्तो हलधरमृते तं सूतवंशजं ॥ २८ ॥
 ततः क्रोधसमाविष्टो हली सूतं महाबलः ।
 निजघान विवृत्ताक्षः क्षोभिताशेषदानवः ॥ २९ ॥
 अध्यास्यति पदं ब्राह्मं तस्मिन् सूते निपातिते ।
 निष्क्रान्तास्ते द्विजाः सर्व्वे वनात् कृष्णाजिनाम्बराः ॥ ३० ॥
 अवधूतं तथात्मानं मन्यमानो हलायुधः ।
 चिन्तयामास सुमहन्मया पापमिदं कृतं ॥ ३१ ॥
 ब्राह्मं स्थानं गतो ह्येष यत् सूतोविनिपातितः ।
 तथा हीमे द्विजाः सर्व्वे मामवेक्ष्य विनिर्गताः ॥ ३२ ॥
 शरीरस्य च मे गन्धो लोहस्येवासुखावहः ।
 आत्मानञ्चावगच्छामि ब्रह्मघ्नमिव कुत्सितं ॥ ३३ ॥
 धिगमपैं तथा मद्यमतिमानमभीरुतां ।
 यैराविष्टेन सुमहन्मया पापमिदं कृतं ॥ ३४ ॥

तत्क्षयार्थं चरिष्यामि व्रतं द्वादशवार्षिकं ।
 स्वकर्मख्यापनं कुर्वन् प्रायश्चित्तमनुत्तमं ॥ २५ ॥
 अथ येयं समारब्धा तीर्थयात्रा मयाधुना ।
 एतामेव प्रयास्यामि प्रतिलोमां सरस्वतीं ॥ ३६ ॥
 अतो जगाम रामोऽसौ प्रतिलोमां सरस्वतीं ।
 ततः परं शृणुष्वेमं पाण्डवेयकथाश्रयं ॥ ३७ ॥
 इति मार्कण्डेयपुराणे बलदेवब्रह्महत्या ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ॥

धर्मपक्षिण ऊचुः ॥

हरिश्चन्द्रेति राजर्षिरासीञ्चेतायुगे पुरा ।
 धर्मात्मा पृथिवीपालः प्रोक्षसत्कीर्तिरुत्तमः ॥ १ ॥
 न दुर्भिक्षं न च व्याधिर्नाकालमरणं नृणां ।
 नाधर्मरुचयः पौरास्तस्मिन् शासति पार्थिवे ॥ २ ॥
 बभूवुर्न तथोन्मत्ता धनवीर्यतपोमदैः ।
 नाजायन्त स्त्रियश्चैव काश्चिदप्राप्तयौवनाः ॥ ३ ॥
 स कदाचिन्महाबाहुररण्येऽनुसरन् भृगुं ।
 शुश्राव शब्दमसकृत् चायस्वेति च योषितां ॥ ४ ॥
 स विहाय भृगुं राजा मांभैषीरित्यभाषत ।
 मयि शासति दुर्मथाः कोऽयमन्यायवृत्तिमान् ॥ ५ ॥

तत्क्रन्दितानुसारी च सर्वारम्भविघातकृत् ।
 एतस्मिन्नन्तरे रौद्रो विघ्नराट् समचिन्तयत् ॥ ६ ॥
 विश्वामित्रोऽयमतुलं तप आस्थाय वीर्यवान् ।
 प्रागसिद्धाभवादीनां विद्याः साधयति व्रती ॥ ७ ॥
 साध्यमानाः क्षमामौनचित्तसंयमिनाऽमुना ।
 तावै भयार्ताः क्रन्दन्ति कथं कार्यमिदं मया ॥ ८ ॥
 तेजस्वी कौशिकश्रेष्ठो वयमस्य सुदुर्बलाः ।
 क्रोशन्त्येतास्तथा भीता दुष्पारं प्रतिभाति मे ॥ ९ ॥
 अथवायं नृपः प्राप्तो माभैरिति वदन् मुहुः ।
 इममेव प्रविश्याशु साधयिष्ये यथेप्सितं ॥ १० ॥
 इति संचिन्त्य रौद्रेण विघ्नराजेन वै ततः ।
 तेनाविष्टो नृपः कोपादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ११ ॥
 कोऽयं बध्नाति वस्त्रान्ते पावकं पापकृन्नरः ।
 बलोष्णतेजसा दीप्ते मयि पत्यावुपस्थिते ॥ १२ ॥
 सोऽद्य मत्कार्मुकाक्षेपविदीपितदिगन्तरैः ।
 शरैर्विभिन्नसर्वाङ्गो दीर्घनिद्रां प्रवेक्ष्यति ॥ १३ ॥
 विश्यामिचस्ततः क्रुद्धः श्रुत्वा तन्नृपतेर्वचः ।
 क्रुद्धे चर्षिवरे तस्मिन्नेशुर्विद्याः क्षणेन ताः ॥ १४ ॥
 स चापि राजा तं दृष्ट्वा विश्वामित्रन्तपोनिधिं ।
 भीतः प्रावेपतात्यर्थं सहसाश्वत्थपर्णवत् ॥ १५ ॥
 स दुरात्मन्निति यदा मुनिस्तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
 ततः स राजा विनयात्मणिपत्याभ्यभाषत ॥ १६ ॥

भगवन्नेष धर्मो मे नापराधो मम प्रभो ।
 न क्रोडुमर्हसि मुने निजधर्मरतस्य मे ॥ १७ ॥
 दातव्यं रक्षितव्यञ्च धर्मज्ञेन महीक्षिता ।
 चापञ्चोद्यम्य योद्धव्यं धर्मशास्त्रानुसारतः ॥ १८ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

दातव्यं कस्य के रक्ष्याः कैर्योद्धव्यञ्च ते नृप ।
 क्षिप्रमेतत्समाचक्ष्व यद्यधर्मभयन्तव ॥ १९ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

दातव्यं विप्रमुख्येभ्यो ये चान्ये कृशष्टत्तयः ।
 रक्ष्या भीताः सदा युद्धं कर्तव्यं परिपन्थिभिः ॥ २० ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

यदि राजा भवान् सम्यग्राजधर्ममवेक्षते ।
 निर्वेष्टुकामो विप्रोऽहं दीयतामिष्टदक्षिणा ॥ २१ ॥

पक्षिण उचुः ॥

एतद्राजा वचः श्रुत्वा प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 पुनर्जातमिवात्मानं मेने प्राह च कौशिकं ॥ २२ ॥
 उच्यतां भगवन् यत्ते दातव्यमविशङ्कितं ।
 दत्तमित्येव तद्विद्धि यद्यपि स्यात् सुदुर्लभं ॥ २३ ॥
 हिरण्यं वा सुवर्णं वा पुत्रः पत्नी कलेवरं ।
 प्राणा राज्यं पुरं लक्ष्मीर्यदभिप्रेतमात्मनः ॥ २४ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

राजन् प्रतिगृहीतोऽयं यस्ते दत्तः प्रतिग्रहः ।
प्रयच्छ प्रथमं तावद्दक्षिणां राजसूयिकीं ॥ २५ ॥

राजोवाच ॥

ब्रह्मंस्तामपि दास्यामि दक्षिणां भवतो ह्यहं ।
त्रियतां द्विजशार्दूल यस्तवेष्टः प्रतिग्रहः ॥ २६ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

ससागरां धरामेतां सभूभृद्भ्रामपत्तनां ।
राज्यञ्च सकलं वीर रथाश्वगजसंकुलं ॥ २७ ॥
कोष्ठागारञ्च कोषञ्च यच्चान्यद्विद्यते तव ।
विना भार्याञ्च पुत्रञ्च शरीरञ्च तवानघ ॥ २८ ॥
धर्मञ्च सर्वधर्मज्ञ यो यान्तमनुगच्छति ।
बहुना वा किमुक्तेन सर्वमेतत् प्रदीयतां ॥ २९ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

प्रहृष्टेनैव मनसा सोऽविकारमुखो नृपः ।
तस्यर्षेर्वचनं श्रुत्वा तथेत्याह कृताञ्जलिः ॥ ३० ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

सर्वस्वं यदि मे दत्तं राज्यमुर्वी बलं धनं ।
प्रभुत्वं कस्य राजर्षे राज्यस्थे तापसे मयि ॥ ३१ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

यस्मिन्नपि मया काले ब्रह्मन्दत्ता वसुन्धरा ।
तस्मिन्नपि भवान् स्वामी किमुताद्य महीपतिः ॥ ३२ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

यदि राजंस्त्वया दत्ता मम सर्वा वसुन्धरा ।
यत्र मे विषये स्वाम्यं तस्मान्निष्क्रान्तुमर्हसि ॥ ३३ ॥
श्रीणीसूत्रादिसकलं मुक्त्वा भूषणसंग्रहं ।
तरुवल्कलमावध्य सह पत्न्या सुतेन च ॥ ३४ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

तथेति चोक्त्वा कृत्वा च राजा गन्तुं प्रचक्रमे ।
स्वपत्न्या शैव्यया सार्द्धं बालकेनात्मजेन च ॥ ३५ ॥
व्रजतः स ततो रुद्धा पन्थानं प्राह तं नृपं ।
क्व यास्यसीत्यदत्त्वा मे दक्षिणां राजसूयिकीं ॥ ३६ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

भगवन्नाज्यमेतत्ते दत्तं निहतकराटकं ।
अवशिष्टमिदं ब्रह्मन्नद्य देहत्रयं मम ॥ ३७ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

तथापि खलु दातव्या त्वया मे यज्ञदक्षिणा ।
विशेषतो ब्राह्मणानां हन्यदत्तं प्रतिश्रुतं ॥ ३८ ॥
यावत्तोषो राजसूये ब्राह्मणानां भवेन्नृप ।
तावदेव तु दातव्या दक्षिणा राजसूयिकी ॥ ३९ ॥
प्रतिश्रुत्य च दातव्यं योद्धव्यं चाततायिभिः ।
रक्षितव्यास्तथा चार्त्तास्वयैव प्राक् प्रतिश्रुतं ॥ ४० ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

भगवन् साम्प्रतं नास्ति दास्ये कालक्रमेण ते ।
प्रसादं कुरु विप्रर्षे सद्भावमनुचिन्त्य च ॥ ४१ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

किंप्रमाणो मया कालः प्रतीक्ष्यस्ते जनाधिप ।
शीघ्रमाचक्ष्व शपाग्निरन्यथा त्वां प्रधक्ष्यति ॥ ४२ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

मासेन तव विप्रर्षे प्रदास्ये दक्षिणाधनं ।
साम्प्रतं नास्ति मे वित्तमनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ ४३ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

गच्छ गच्छ नृपश्रेष्ठ स्वधर्ममनुपालय ।
शिवश्च तेऽध्वा भवतु मा सन्तु परिपन्थिनः ॥ ४४ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

अनुज्ञातः स गच्छेति जगाम वसुधाधिपः ।
प्रज्ञामनुचिता गन्तुमन्वगच्छत तं प्रिया ॥ ४५ ॥
तं सभार्यं नृपश्रेष्ठं निर्यान्तं ससुतं पुरात् ।
दृष्ट्वा प्रचुक्रुशुः पौरा राज्ञश्चैवानुयायिनः ॥ ४६ ॥
हा नाथ किं जहास्यस्मान् नित्यार्त्तिपरिपीडितान् ।
त्वं धर्मतत्परो राजन् पौरानुग्रहकृत्तथा ॥ ४७ ॥
नयास्मानपि राजर्षे यदि धर्ममवेक्षसे ।
मुहूर्त्तं तिष्ठ राजेन्द्र भवतो मुखपङ्कजं ॥ ४८ ॥
पिबामो नेत्रभ्रमरैः कदा द्रक्ष्यामहे पुनः ।
यस्य प्रयातस्य पुरो यान्ति पृष्ठे च पार्थिवाः ॥ ४९ ॥
तस्यानुयाति भार्येयं गृहीत्वा बालकं सुतं ।
यस्य भृत्याः प्रयातस्य यान्त्यग्रे कुञ्जरस्थिताः ॥ ५० ॥

स एष पद्भ्यां राजेन्द्रो हरिश्चन्द्रोऽद्य गच्छति ।
 हा राजन् सुकुमारं ते सुभु सुत्वचमुन्नसं ॥ ५१ ॥
 पथि पांशुपरिक्षिप्तं मुखं कीदृग्भविष्यति ।
 तिष्ठ तिष्ठ नृपश्रेष्ठ स्वधर्ममनुपालय ॥ ५२ ॥
 आन्वशंस्यं परो धर्मः क्षत्रियाणां विशेषतः ।
 किं दारैः किं सुतैर्नाथ धनैर्धान्यैरथापि वा ॥ ५३ ॥
 सर्वमेतत् परित्यज्य ह्यायाभूता वयं तव ।
 हानाथ हा महाराज हा स्वामिन् किं जहासिनः ॥ ५४ ॥
 यत्र त्वं तत्र हि वयं तत् सुखं यत्र वै भवान् ।
 नगरन्तङ्गवान् यत्र स स्वर्गो यत्र नो नृपः ॥ ५५ ॥
 इति पौरवचः श्रुत्वा राजा शोकपरिभ्रुतः ।
 अतिष्ठत् स तदा मार्गं तेषामेवानुकम्पया ॥ ५६ ॥
 विश्वामिचोऽपि तं दृष्ट्वा पौरवाक्याकुलीकृतं ।
 रोषामर्षविष्टत्तामः समागम्य वचोऽब्रवीत् ॥ ५७ ॥
 धिक् त्वां दुष्टसमाचारमन्वृतं जिह्मभाषिणं ।
 मम राज्यञ्च दत्त्वा यः पुनः प्राक्कष्टुमिच्छसि ॥ ५८ ॥
 इत्युक्तः परुषन्तेन गच्छामीति सवेपथुः ।
 ब्रुवन्नेवं यद्यौ शीघ्रमाकर्षन्दयितां करे ॥ ५९ ॥
 कर्षतस्तां ततो भार्यां सुकुमारीं श्रमातुरां ।
 सहसा दण्डकाष्ठेन ताडयामास कौशिकः ॥ ६० ॥
 तां तथा ताडितां दृष्ट्वा हरिश्चन्द्रो महीपतिः ।
 गच्छामीत्याह दुःखार्तो नान्यत् किञ्चिदुदाहरत् ॥ ६१ ॥

अथ विश्वे तदा देवाः पञ्च प्राहुः कृपालवः ।
 विश्वामित्रःसुपापोऽयं लोकान् कान् समवाप्स्यति ॥ ६२ ॥
 येनायं यज्वनां श्रेष्ठः स्वराज्यादवरोपितः ।
 कस्य वा श्रद्धया पूतं सुतं सोमं महाध्वरे ।
 पीत्वा वयं प्रयास्यामो मुदं मन्त्रपुरःसरं ॥ ६३ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

इति तेषां वचः श्रुत्वा कौशिकोऽतिरुषान्वितः ।
 शशाप तान् मनुष्यत्वं सर्वं यूयमवाप्स्यथ ॥ ६४ ॥
 प्रसादितश्च तैः प्राह पुनरेव महामुनिः ।
 मानुषत्वेऽपि भवतां भवित्री नैव सन्ततिः ॥ ६५ ॥
 न दारसंग्रहश्चैव भविता नच मत्सरः ।
 कामक्रोधविनिर्मुक्ता भविष्यथ सुराः पुनः ॥ ६६ ॥
 ततोऽवतेरुरंशैः स्वैर्देवास्ते कुरुवेशमनि ।
 द्रौपदीगर्भसम्भूताः पञ्च वै पाण्डुनन्दनाः ॥ ६७ ॥
 एतस्मात् कारणात् पञ्च पाण्डवेया महारथाः ।
 न दारसंग्रहं प्राप्ताः शापात्तस्य महामुनेः ॥ ६८ ॥
 एतत्ते सर्वमाख्यातं पाण्डवेयकथाश्रयं ।
 प्रश्नं चतुष्टयं गीतं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ६९ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे द्रौपदेयोत्पत्तिः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ॥

→→→→

जैमिनि उवाच ॥

भवद्भिरिदमाख्यातं यथाप्रश्नमनुक्रमात् ।
महत् कौतूहलं मेऽस्ति हरिश्चन्द्रकथां प्रति ॥ १ ॥
अहो महात्मना तेन प्राप्तं कृच्छ्रमनुत्तमं ।
कच्चित् सुखमनुप्राप्तं तादृगेव द्विजोत्तमाः ॥ २ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा स राजा प्रययौ शनैः ।
शैव्ययानुगतो दुःखी भार्यया बालपुत्रया ॥ ३ ॥
स गत्वा वसुधापालो दिव्यां वाराणसीं परीं ।
नैषा मनुष्यभोग्येति शूलपाणेः परियहः ॥ ४ ॥
जगाम पद्भ्यां दुःखार्त्तः सह पत्न्यानुकूलया ।
पुरीप्रवेशे दृष्ट्वा विश्वामित्रमुपस्थितं ॥ ५ ॥
तं दृष्ट्वा समनुप्राप्तं विनयावनतोऽभवत् ।
प्राह चैवाञ्जलिं कृत्वा हरिश्चन्द्रो महामुनिं ॥ ६ ॥
इमे प्राणाः सुतश्चायमियं पत्नी मुने मम ।
येन ते कृत्यमस्त्याशु तद्गृहाणार्थमुत्तमं ॥ ७ ॥
यद्दान्यत् कार्यमस्माभिस्तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ८ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

पूर्णाः स मासो राजर्षे दीयतां मम दक्षिणा ।
राजसूयनिमित्तं हि स्मर्यते स्ववचो यदि ॥ ९ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

ब्रह्मन्नद्यैव संपूर्णो मासोऽम्लानतपोधन ।
तिष्ठत्येतद्दिनाद् यत्तत् प्रतीक्षस्व मा चिरं ॥ १० ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

एवमस्तु महाराज आगमिष्याम्यहं पुनः ।
शापं तव प्रदास्यामि नचेदद्य प्रदास्यसि ॥ ११ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

इत्युक्त्वा प्रययौ विप्रो राजा चाचिन्तयत्तदा ।
कथमस्मै प्रदास्यामि दक्षिणा या प्रतिश्रुता ॥ १२ ॥
कुतः पुष्टानि मित्राणि कुतोऽर्थः साम्प्रतं मम ।
प्रतिग्रहः प्रदुष्टो मे नाहं यायामधः कथं ॥ १३ ॥
किमु प्राणान् विमुञ्चामि कान्दिशं याम्यकिञ्चनः ।
यदि नाशं गमिष्यामि अप्रदाय प्रतिश्रुतं ॥ १४ ॥
ब्रह्मस्वहृत् कृमिः पापो भविष्याम्यधमाधमः ।
अथवा प्रेष्यतां यास्ये वरमेवात्मविक्रयः ॥ १५ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

राजानं व्याकुलं दीनं चिन्तयानमधोमुखं ।
प्रत्युवाच तदा पत्नी बाष्पगद्गदया गिरा ॥ १६ ॥
त्यज चिन्तां महाराज स्वसत्यमनुपालय ।
श्रमशानवद्दर्जनीयो नरः सत्यबहिष्कृतः ॥ १७ ॥
नातः परतरं धर्मं वदन्ति पुरुषस्य तु ।
यादृशं परुषव्याघ्र स्वसत्यपरिपालनं ॥ १८ ॥

अग्निहोत्रमधीतं वा दानाद्याश्चाखिलाः क्रियाः ।
 भजन्ते तस्य वैफल्यं यस्य वाक्यमकारणं ॥ १९ ॥
 सत्यमत्यन्तमुदितं धर्मशास्त्रेषु धीमतां ।
 तारणायान्दतं तद्वत् पातनायाकृतात्मनां ॥ २० ॥
 सप्ताश्वमेधानाहृत्य राजसूयञ्च पार्थिवः ।
 कृतिर्नाम च्युतः स्वर्गादसत्यवचनात् सकृत् ॥ २१ ॥
 राजन् जातमपत्यं मे इत्युक्त्वा प्ररुरोद ह ।
 बाष्पाम्बुप्लुतनेत्रान्तामुवाचेदं महीपतिः ॥ २२ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

विमुञ्च भद्रे सन्तापमयं तिष्ठति बालकः ।
 उच्यतां वक्तुकामासि यद्वा त्वं गजगामिनि ॥ २३ ॥

पलुः उवाच ॥

राजन् जातमपत्यं मे सतां पुत्रफलाः स्त्रियः ।
 स मां प्रदाय वित्तेन देहि विप्राय दक्षिणां ॥ २४ ॥

पक्षिण उवाच ॥

एतद्वाक्यमुपश्रुत्य ययौ मोहं महीपतिः ।
 प्रतिलभ्य च संज्ञां स विललापातिदुःखितः २५ ॥
 महद्दुःखमिदं भद्रे यत्त्वमेवं ब्रवीषि मां ।
 किन्तव स्मितसंलापा मम पापस्य विस्मृताः ॥ २६ ॥
 हाहा कथं त्वया शक्यं वक्तुमेतत् शुचिस्मिते ।
 दुर्वाच्यमेतद्वचनं कर्तुं शक्नोम्यहं कथं ॥ २७ ॥

इत्युक्त्वा स नरश्रेष्ठो धिग्धिगत्यसक्तद्ब्रुवन् ।
 निपपात महीपृष्ठे मूर्च्छयाभिपरिस्तुतः ॥ २८ ॥
 शयानं भुवि तं दृष्ट्वा हरिश्चन्द्रं महीपतिं ।
 उवाचेदं सकरुणं राजपत्नी सुदुःखिता ॥ २९ ॥

पत्न्युवाच ॥

हा महाराज कस्येदमपध्यानमुपस्थितं ।
 यत्त्वं निपतितो भूमौ राङ्गवास्तरणोचितः ॥ ३० ॥
 येन कोक्यग्रगोवित्तं विप्राणामपवर्जितं ।
 स एष पृथिवीनाथो भूमौ स्वपिति मे पतिः ॥ ३१ ॥
 हा कष्टं किं तवानेन कृतं देव महीक्षिता ।
 यदिन्द्रोपेन्द्रतुल्योऽयं नीतः प्रस्वापनीं दशां ॥ ३२ ॥
 इत्युक्त्वा सापि सुश्रोणी मूर्च्छिता निपपात ह ।
 भर्तृदुःखमहाभारेणासह्येन निपीडिता ॥ ३३ ॥
 तौ तथा पतितौ भूमावनाथौ पितरौ शिशुः ।
 दृष्ट्वात्यन्तं क्षुधाविष्टः प्राह वाक्यं सुदुःखितः ॥ ३४ ॥
 तात तात ददस्वान्नमम्बाम्ब भोजनं दद ।
 क्षुन्ने बलवती जाता जिह्वाग्रं शुष्यते तथा ॥ ३५ ॥

पत्निय उचुः ॥

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो विश्वामित्रो महातपाः ।
 दृष्ट्वा तु तं हरिश्चन्द्रं पतितं भुवि मूर्च्छितं ॥ ३६ ॥
 स वारिणा समभ्युक्ष्य राजानमिदमब्रवीत् ।
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजेन्द्र तां ददस्वेष्टदक्षिणां ॥ ३७ ॥

ऋणं धारयतो दुःखमहन्यहनि वर्द्धते ।
 आप्याय्यमानः स तदा हिमशीतेन वारिणा ॥ ३८ ॥
 अवाप्य चेतनां राजा विश्वामित्रमवेक्ष्य च ।
 पुनर्मूर्छां समापेदे स च क्रोधं ययौ मुनिः ॥ ३९ ॥
 स समाश्वास्य राजानं वाक्यमाह द्विजोत्तमः ।
 दीयतां दक्षिणा सा मे यदि धर्ममवेक्षसे ॥ ४० ॥
 सत्येनार्कः प्रतपति सत्ये तिष्ठति मेदिनी ।
 सत्यञ्चोक्तं परो धर्मः स्वर्गः सत्ये प्रतिष्ठितः ॥ ४१ ॥
 अश्वमेधसहस्रञ्च सत्यञ्च तुलया धृतं ।
 अश्वमेधसहस्राञ्चि सत्यमेव विशिष्यते ॥ ४२ ॥
 अथवा किं ममैतेन साम्ना प्रोक्तेन कारणं ।
 अनार्थं पापसंकल्पो क्रूरे चानृतवादिनि ॥ ४३ ॥
 त्वयि रात्रिं प्रभवति सङ्गावः श्रूयतामयं ।
 अद्य मे दक्षिणां राजन्न दास्यति भवान् यदि ॥ ४४ ॥
 अस्ताचलं प्रयातेऽर्के शप्स्यामि त्वां ततो ध्रुवं ।
 इत्युक्त्वा स ययौ विप्रो राजा चासीद्गयातुरः ॥ ४५ ॥
 कान्दिग्भूतोऽधमो निःस्वो नृशंसधनिनार्हितः ।
 भार्यास्य भूयः प्राहेदं क्रियतां वचनं मम ॥ ४६ ॥
 मा शापानलनिर्द्दग्धः पञ्चत्वमुपयास्यसि ।
 स तथा चोद्यमानस्तु राजा पत्न्या पुनः पुनः ॥ ४७ ॥
 प्राह भद्रे करोम्येष विक्रयं तव निर्द्दणः ।
 नृशंसैरपि यत् कर्तुं न शक्यं तत् करोम्यहं ॥ ४८ ॥

यदि मे शक्यते वाणी वक्तुमीदृक् सुदुर्वचः ।
 एवमुक्त्वा ततो भार्यां गत्वा नगरमातुरः ।
 बाष्पापिहितकण्ठाक्षस्ततो वचनमब्रवीत् ॥ ४६ ॥

राजोवाच ।

भो भो नागरिकाः सर्वे शृणुध्वं वचनं मम ।
 किं मां पृच्छथ कस्त्वं भो नृशंसोऽहममानुषः ॥ ५० ॥
 राक्षसो वातिकठिनस्ततः पापतरोऽपि वा ।
 विक्रेतुं दयितां प्राप्सो यो न प्राणांस्त्यजाम्यहं ॥ ५१ ॥
 यदि वः कस्यचित् कार्यं दास्या प्राणेष्टया मम ।
 स ब्रवीतु त्वरायुक्तो यावत् सन्धारयाम्यहं ॥ ५२ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

अथ वृद्धो द्विजः कश्चिदागत्याह नराधिपं ।
 समर्पयस्व मे दासीमहं क्रेता धनप्रदः ॥ ५३ ॥
 अस्ति मे वित्तमस्तोकं सुकुमारी च मे प्रिया ।
 गृहकर्म न शक्नोति कर्तुमस्मात् प्रयच्छ मे ॥ ५४ ॥
 कर्मण्यतावयोरूपशीलानां तव योषितः ।
 अनुरूपमिदं वित्तं गृहाणार्पय मेऽबलां ॥ ५५ ॥
 एवमुक्तस्य विप्रेण हरिश्चन्द्रस्य भूपतेः ।
 व्यदीर्यत मनो दुःखान्न चैनं किञ्चिदब्रवीत् ॥ ५६ ॥
 ततः स विप्रो नृपतेर्वल्कलान्ते दृढं धनं ।
 बद्धा केशेष्वथादाय नृपपत्नीमकर्षयत् ॥ ५७ ॥

रुगेद् रोहितास्योऽपि दृष्ट्वा कृष्टान्तु मातरं ।
हस्तेन वस्त्रमाकर्षन् काकपक्षधरः शिशुः ॥ ५८ ॥

राजपत्न्युवाच ॥

मुञ्चार्थं मुञ्च तावन्मां यावत् पश्याम्यहं शिशुं ।
दुर्लभं दर्शनं तात पुनरस्य भविष्यति ॥ ५९ ॥
पश्यैहि वत्स मामेवं मातरं दास्यतां गतां ।
मां मा स्प्रार्शीराजपुत्रं असृश्याहं तवाधुना ॥ ६० ॥
ततः स बालः सहसा दृष्ट्वा कृष्टान्तु मातरं ।
समम्यधावदम्बेति रुदन् सास्त्राविलेक्षणः ॥ ६१ ॥
तमागतं द्विजः क्रेता बालमभ्याहनत् पदा ।
वदंस्तथापि सोऽम्बेति नैवामुञ्चत मातरं ॥ ६२ ॥

राजपत्न्युवाच ॥

प्रसादं कुरु मे नाथ क्रीणीष्वेमञ्च बालकं ।
क्रीतापि नाहं भवतो विनैनं कार्यसाधिका ॥ ६३ ॥
इत्थं ममाल्पभाग्यायाः प्रसादसुमुखो भव ।
मां संयोजय बालेन वत्सेनेव पयस्विनीं ॥ ६४ ॥

ब्राह्मण उवाच ॥

गृह्यतां वित्तमेतत्ते दीयतां बालको मम ।
स्त्रीपुंसोर्धर्मशास्त्रज्ञैः कृतमेव हि वेतनं ।
शतं सहस्रं लक्षञ्च कोटिमूल्यं तथा परैः ॥ ६५ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

तथैव तस्य तद्वित्तं बद्धोत्तरपटे ततः ।
 प्रगृह्य बालकं मात्रा सहैकस्थमबन्धयत् ॥ ६६ ॥
 नीयमानो तु तौ दृष्ट्वा भार्यापुत्रौ स पार्थिवः ।
 विललाप सुदुःखात्तो निःश्वस्योष्णां पुनः पुनः ॥ ६७ ॥
 यां न वायुर्न चादित्यो नेन्दुर्न च पृथग्जनः ।
 दृष्टवन्तः पुरा पत्नीं सेयं दासीत्वमागता ॥ ६८ ॥
 सुर्यवंशप्रसूतोऽयं सुकुमारकराङ्गुलिः ।
 संप्राप्तो विक्रयं बालो धिङ्गामस्तु सुदुर्मतिं ॥ ६९ ॥
 हा प्रिये हा शिशो वत्स ममानार्थ्यस्य दुर्नयैः ।
 दैवाधीनां दशां प्राप्तो न मृतोऽस्मि तथापि धिक् ॥ ७० ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

एवं विलपतो राज्ञः स विप्रोऽन्तरधीयत ।
 वृक्षगेहादिभिस्तुङ्गैस्तावादाय त्वरान्वितः ॥ ७१ ॥
 विश्वामिचस्ततः प्राप्तो नृपं वित्तमयाचत ।
 तस्मै समर्पयामास हरिश्चन्द्रोऽपि तद्धनं ॥ ७२ ॥
 तद्वित्तं स्लोकमालोक्य दारविक्रयसम्भवं ।
 शोकाभिभूतं राजानं कुपितः कौशिकोऽब्रवीत् ॥ ७३ ॥
 क्षत्रबन्धो ममेमां त्वं सदृशीं यज्ञदक्षिणां ।
 मन्यसे यदि तत् क्षिप्रं पश्य त्वं मे बलं परं ॥ ७४ ॥
 तपसोऽत्र सुतप्तस्य ब्राह्मण्यस्यामलस्य च ।
 मत्प्रभावस्य चोग्रस्य शुद्धस्याध्ययनस्य च ॥ ७५ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

अन्यां दास्यामि भगवन् कालः कश्चित् प्रतीक्ष्यतां ।
साम्प्रतं नास्ति विक्रीता पत्नी पुत्रश्च बालकः ॥ ७६ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

चतुर्भागः स्थितो घोऽयं दिवसस्य नराधिप ।
एष एव प्रतीक्ष्यो मे वक्तव्यं नोत्तरं त्वया ॥ ७७ ॥

पक्षिण उचुः ॥

तमेवमुक्त्वा राजेन्द्रं निष्ठुरं निर्घृणं वचः ।
तदादाय धनं तूष्णं कुपितः कौशिको दयौ ॥ ७८ ॥
विश्वामित्रे गते राजा भयशोकाद्धिमध्यगः ।
सर्वाकारं विनिश्चित्य प्रोवाचोच्चैरधोमुखः ॥ ७९ ॥
वित्तक्रीतेन यो ह्यर्थी मया प्रेष्येण मानवः ।
स ब्रवीतु त्वरायुक्तो यावत्तपति भास्करः ॥ ८० ॥
अथाजगाम त्वरितो धर्मश्चण्डालरूपधृक् ।
दुर्गन्धो विकृतो रूक्षः श्मश्रुलो दन्तुरो घृणी ॥ ८१ ॥
कृष्णो लम्बोदरः पिङ्गरूक्षाक्षः परुषाक्षरः ।
गृहीतपक्षिपुञ्जश्च श्वमाल्यैरलङ्कृतः ॥ ८२ ॥
कपालहस्तो दीर्घास्यो भैरवोऽतिवदन् मुहुः ।
श्वगणाभिवृतो घोरो यष्टिहस्तो निराकृतिः ॥ ८३ ॥

चण्डाल उवाच ॥

अहमर्थी त्वया शीघ्रं कथयस्वात्मवेतनं ।
स्तोकेन बहुना वापि येन वै लभ्यते भवान् ॥ ८४ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

तं तादृशमथालक्ष्य क्रूरद्विष्टं सुनिष्ठुरं ।
वदन्तमतिदुःशीलं कस्त्वमित्याह पार्थिवः ॥ ८५ ॥

चण्डाल उवाच ॥

चण्डालोऽहमिहास्थातः प्रवीरेति पुरोत्तमे ।
विख्यातो बध्यबधको मृतकाम्बलहारकः ॥ ८६ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

नाहं चण्डालदासत्वमिच्छेयं सुविगर्हितं ।
वरं शापाग्निना दग्धो न चण्डालवशं गतः ॥ ८७ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

तस्यैवं वदतः प्राप्तो विश्वामित्रस्तपोनिधिः ।
कोपामर्षविष्टत्तापः प्राह चेदं नराधिपं ॥ ८८ ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

चण्डालोऽयमनल्पं ते दातुं वित्तमुपस्थितः ।
कस्मान्न दीयते मह्यमशेषा यन्नदक्षिणा ॥ ८९ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

भगवन् सूर्यवंशोत्थमात्मानं वेद्मि कौशिक ।
कथं चण्डालदासत्वं गमिष्ये वित्तकामुकः ॥ ९० ॥

विश्वामित्र उवाच ॥

यदि चण्डालवित्तं त्वमात्मविक्रयजं मम ।
न प्रदास्यसि कालेन शप्स्यामि त्वामसंशयं ॥ ९१ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

हरिश्चन्द्रस्ततो राजा चिन्तावस्थितजीवितः ।
 प्रसीदेति वदन् पादादृषेर्जग्राह विह्वलः ॥ ६२ ॥
 दासोऽस्मात्तोऽस्मि भीतोऽस्मि त्वद्भक्तश्च विशेषतः ।
 कुरु प्रसादं विप्रर्षे कष्टश्चण्डालसङ्करः ॥ ६३ ॥
 भवेयं वित्तशेषेण सर्व्वकर्मकरो वशः ।
 तवैव मुनिशार्दूल प्रेष्यश्चित्तानुवर्त्तकः ॥ ६४ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

यदि प्रेष्यो मम भवान् चण्डालाय ततो मया ।
 दासभावमनुप्राप्तो दत्तो वित्तार्कुदेन वै ॥ ६५ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

एवमुक्ते तदा तेन श्वपाको हृष्टमानसः ।
 विश्वामित्राय तद्द्रव्यं दत्त्वा बद्ध्वा नरेश्वरं ॥ ६६ ॥
 दण्डप्रहारसंभ्रान्तमतीवव्याकुलेन्द्रियं ।
 हृष्टबन्धुवियोगार्त्तमनयन्निजपत्तनं ॥ ६७ ॥
 हरिश्चन्द्रस्ततो राजा वसंश्चण्डालपत्तने ।
 प्रातर्मध्याह्नसमये सायञ्चैतदगायत ॥ ६८ ॥
 बाला दीनमुखी दृष्ट्वा बालं दीनमुखं पुरः ।
 मां स्मरत्यसुखाविष्टा मोचयिष्यति नौ नृपः ॥ ६९ ॥
 उपात्तवित्तो विप्राय दत्त्वा वित्तमतोऽधिकं ।
 न सा मां मृगशावाक्षी वेत्ति पापतरं कृतं ॥ १०० ॥

राज्यनाशः सुहृत्प्रागो भार्यातनयविक्रयः ।
 प्राप्ता चण्डालता चयमहो दुःखपरम्परा ॥ १०१ ॥
 एवं स निवसन्नित्यं सस्मार दयितं सुतं ।
 भार्याच्चात्मसमाविष्टां हृतसर्वस्व आतुरः ॥ १०२ ॥
 कस्य चित्त्वथ कालस्य मृतचेलापहारकः ।
 हरिश्चन्द्रोऽभवद्राजा श्मशाने तद्वशानुगः ॥ १०३ ॥
 चण्डालेनानुशिष्टश्च मृतचेलापहारिणा ।
 श्वागमनमन्विच्छन्निह तिष्ठ दिवानिशं ॥ १०४ ॥
 इदं रात्रेऽपि देयञ्च षड्भागन्तु श्वं प्रति ।
 चयस्तु मम भागाः स्युर्द्वौ भागौ तव वेतनं ॥ १०५ ॥
 इति प्रतिसमादिष्टो जगाम श्वमन्दिरं ।
 दिशं तु दक्षिणां यत्र वाराणस्यां स्थितं तदा ॥ १०६ ॥
 श्मशानं घोरसंनादं शिवाशतसमाकुलं ।
 श्वमौलिसमाकीर्णं दुर्गन्धं बहुधूमकं ॥ १०७ ॥
 पिशाचभूतवेतालडाकिनीयक्षसंकुलं ।
 गृध्रगोमायुसंकीर्णं श्वदृन्दपरिवारितं ॥ १०८ ॥
 अस्थिसंघातसंकीर्णं महादुर्गन्धसंकुलं ।
 नानामृतसुहृन्नादरौद्रकोलाहलायुतं ॥ १०९ ॥
 हा पुत्र मित्र हा बन्धो भ्रातर्वत्स प्रियाद्य मे ।
 हा पते भगिनि मातर्हा मातुल पितामह ॥ ११० ॥
 मातामह पितः पौत्र क्व गतोऽस्येहि बान्धव ।
 इत्येवं वदतां यत्र ध्वनिः संश्रूयते महान् ॥ १११ ॥

ज्वलन्मांसवसामेदच्छ्रमच्छ्रमितसंकुलं ॥ ११२ ॥
 अर्द्धदग्धाः शवाः श्यामाविकसद्दन्तपंक्तयः ।
 हसन्तीवाग्निमध्यस्थाः कायस्येयं दशा त्विति ॥ ११३ ॥
 अग्नेश्चटचटाशब्दौ वयसामस्थिपंक्तिषु ।
 बान्धवाक्रन्दशब्दश्च पुक्लसेषु प्रहर्षजः ॥ ११४ ॥
 गायतां भूतवेतालपिशाचगणरक्षसां ।
 श्रूयते सुमहान् घोरः कल्पान्त इव निःस्वनः ॥ ११५ ॥
 महामहिपकारीपगोशकृद्राशिसंकुलं ॥
 तदुत्थभस्मकूटैश्च दृतं सास्थिभिरुन्नतैः ॥ ११६ ॥
 नानोपहारस्रग्दीपकाकविचेपकालिकं ।
 अनेकशब्दबहुलं श्मशानं नरकायते ॥ ११७ ॥
 सवह्निगर्भैरशिवैः शिवारुतैर्निनादितं भीषणरावगच्छरं ।
 भयं भयस्याप्युपसञ्जनैर्भृशं श्मशानमाक्रन्दविरावदारुणं ।
 स राजा तत्र संप्राप्तो दुःखितः शोचनोद्यतः ॥ [११८] ॥
 हा भृत्या मन्त्रिणो विप्राः क्व तद्राज्यं विधे गतं ॥ ११९ ॥
 हा शैव्ये पुत्र हा बाल मां त्यक्त्वा मन्दभाग्यकं ।
 विश्वामित्रस्य दोषेण गताः कुत्रापि ते मम ॥ १२० ॥
 इत्येवं चिन्तयंस्तत्र चण्डालोक्तं पुनः पुनः ।
 मलिनो रूक्षसर्वाङ्गः केशवान् गन्धवान् ध्वजी ॥ १२१ ॥
 लकुटी कालकल्पश्च धावंश्चापि ततस्ततः ।
 अस्मिन् शव इदं मूल्यं प्राप्तं प्राप्स्यामि चाप्युत ॥ १२२ ॥
 इदं मम इदं राज्ञे मुख्यचण्डालको त्विदं ।

इति धावन् दिशो राजा जीवन् योन्यन्तरं गतः ॥ १२३ ॥

जीर्णकर्पटसुप्रान्थिकृतकन्यापरिग्रहः ।

चिताभस्मरजोलिप्तमुखबाह्वदराङ्घ्रिकः ॥ १२४ ॥

नानामेदोवसामज्जलिप्तपाण्यङ्गुलिः श्वसन् ।

नानाशवोदनकृताहारतृप्तिपरायणः ॥ १२५ ॥

तदीयमाल्यसंश्लेषकृतमस्तकमण्डनः ।

न रात्रौ न दिवा श्लेते हा हेति प्रवदन् मुहुः ॥ १२६ ॥

एवं द्वादशमासास्तु नीताः शतसमोपमाः ।

स कदाचिन्नृपश्चेष्टः श्रान्तो बन्धुवियोगवान् ॥ १२७ ॥

निद्राभिभूतो रूक्षाङ्गो निश्चेष्टः सुप्त एव च ।

तत्रापि शयनीये स दृष्टवानद्भुतं महत् ॥ १२८ ॥

श्मशानाभ्यासयोगेन दैवस्य बलवत्तया ।

अन्यदेहेन दत्त्वा तु गुरवे गुरुदक्षिणां ॥ १२९ ॥

तदा द्वादश वर्षाणि दुःखदानात्तु निष्कृतिः ।

आत्मानं स ददर्शाय पुक्कसीगर्भसम्भवं ॥ १३० ॥

तत्रस्थश्चाप्यसौ राजा सोऽचिन्तयदिदं तदा ।

इतो निष्क्रान्तमात्रो हि दानधर्मं करोम्यहम् ॥ १३१ ॥

अनन्तरं स जातस्तु तदा पुक्कसबालकः ।

श्मशानमृतसंस्कारकरणेषु सदोद्यतः ॥ १३२ ॥

प्राप्ते तु सप्तमे वर्षे श्मशानेऽथ मृतो द्विजः ।

आनीतो बन्धुभिर्दृष्टस्तेन तत्राधनो गुणी ॥ १३३ ॥

मूल्यार्थिना तु तेनापि परिभूतास्तु ब्राह्मणाः ।

ऊचुस्ते ब्राह्मणास्तत्र विश्वामित्रस्य चेष्टितम् ॥ १३४ ॥
 पापिष्ठमशुभं कर्म कुरु त्वं पापकारक ।
 हरिश्चन्द्रः पुरा राजा विश्वामित्रेण पुक्कसः ॥ १३५ ॥
 कृतः पुण्यविनाशेन ब्राह्मणस्वापनाशनात् ।
 यदा न क्षमते तेषां तैः स शप्तो रूपा तदा ॥ १३६ ॥
 गच्छ त्वं नरकं घोरमधुनैव नराधम ।
 इत्युक्तमात्रे वचने स्वप्नस्थः स नृपस्तदा ॥ १३७ ॥
 अपश्यद्यमदूतान् वै पाशहस्तान् भयावहान् ।
 तैः सङ्गृहीतमात्मानं नीयमानं तदा बलात् ॥ १३८ ॥
 पश्यति स्म भृशं खिन्नो हा मातः पितरद्य मे ।
 एवं वादी स नरके तैलद्रोण्यां निपातितः ॥ १३९ ॥
 क्रकचैः पाद्यमानस्तु क्षुरधाराभिरप्यधः ।
 अन्ये तमसि दुःखार्त्तः पूयशोणितभोजनः ॥ १४० ॥
 सप्तवर्षं मृतात्मानं पुक्कसत्वे ददर्श ह ।
 दिनं दिनं तु नरके दह्यते पच्यतेऽन्यतः ॥ १४१ ॥
 खिद्यते क्षोभ्यतेऽन्यत्र मार्यते पाद्यतेऽन्यतः ।
 क्षार्यते दीप्यतेऽन्यत्र शीतवाताहतोऽन्यतः ॥ १४२ ॥
 एकं दिनं वर्षशतप्रमाणं नरकेऽभवत् ।
 तथा वर्षशतं तत्र आवितं नरके भटैः ॥ १४३ ॥
 ततो निपातितो भूमौ विष्ठाशी श्वा व्यजायत ।
 वान्ताशी शीतदग्धश्च मासमात्रे मृतोऽपि सः ॥ १४४ ॥
 अथापश्यत् खरं देहं हस्तिनं वानरं पशुं ।

छागं विडालं कङ्कं च गामविं पक्षिणं कृमिम् ॥ १४५ ॥
 मत्स्यं कूर्मं वराहञ्च श्वाविधं कुक्कुटं शुक्रं ।
 शरिकां स्थावरांश्चैव सर्पमन्यांश्च देहिनः ॥ १४६ ॥
 दिवसे दिवसे जन्म प्राणिनः प्राणिनस्तदा ।
 अपश्यद्दुःखसन्तप्तो दिनं वर्षशतं तथा ॥ १४७ ॥
 एवं वर्षशतं पूर्णं गतं तत्र कुयोनिषु ।
 अपश्यच्च कदाचित् स राजा तत् स्वकुलोद्भवम् ॥ १४८ ॥
 तत्र स्थितस्य तस्यापि राज्यं द्यूतेन हारितम् ।
 भार्या हता च पुत्रश्च स चैकाकी वनं गतः ॥ १४९ ॥
 तत्रापश्यत् स सिंहं वै व्यादितास्यं भयावहम् ।
 विभक्षयिषुमायातं शरभेण समन्वितम् ॥ १५० ॥
 पुनश्च भक्षितः सोऽपि भार्यां शोचितुमुद्यतः ।
 हा शैव्ये क्व गतास्यद्य मामिहापास्य दुःखितं ॥ १५१ ॥
 अपश्यत् पुनरेवापि भार्यां स्वां सहपुत्रकां ।
 चायस्व त्वं हरिश्चन्द्र किं द्यूतेन तव प्रभो ॥ १५२ ॥
 पुत्रस्ते शोच्यतां प्राप्तो भार्यया शैव्यया सह ।
 स नापश्यत् पुनरपि धावमानः पुनः पुनः ॥ १५३ ॥
 अथापश्यत् पुनरपि स्वर्गस्थः स नराधिपः ।
 नीयते मुक्तकेशी सा दीना विवसना बलात् ॥ १५४ ॥
 हाहावाक्यं प्रमुञ्चन्ती चायस्वेत्यसकृत्स्वना ।
 अथापश्यत् पुनस्तत्र धर्मराजस्य शासनात् ॥ १५५ ॥
 आक्रन्दन्त्यन्तरिक्षस्था आगच्छेह नराधिप ।

विश्वामित्रेण विज्ञातो यमो राजंस्तवार्थतः ॥ १५६ ॥
 इत्युक्त्वा सर्पपाशैस्तु नीयते बलवद्विभुः ।
 श्राद्धदेवेन कथितं विश्वामित्रस्य चेष्टितं ॥ १५७ ॥
 तत्रापि तस्य विकृतिर्नाधर्मात्या व्यवर्द्धत ।
 एताः सर्वा दशास्तस्य याः स्वप्ने सम्प्रदर्शिताः ॥ १५८ ॥
 सर्वास्तास्तेन समुक्ता यावद्वर्षाणि द्वादश ।
 अतीते द्वादशे वर्षे नीयमानो भटैर्बलात् ॥ १५९ ॥
 यमं सोऽपश्यदाकारादुवाच च नराधिपम् ।
 विश्वामित्रस्य कोपोऽयं दुर्निवार्यो महात्मनः ॥ १६० ॥
 पुत्रस्य ते मृत्युमपि प्रदास्यति स कौशिकः ।
 गच्छ त्वं मानुषं लोकं दुःखशेषं च भुङ्क्ष्व वै ॥
 गतस्य तत्र राजेन्द्र श्रेयस्तव भविष्यति ॥ १६१ ॥
 व्यतीते द्वादशे वर्षे दुःखस्यान्ते नराधिपः ।
 अन्तरिक्षाच्च पतितो यमद्रूतैः प्रणोदितः ॥ १६२ ॥
 पतितो यमलोकाच्च विबुद्धो भयसम्भ्रमात् ।
 अहो कष्टमिति ध्यात्वा स्रते क्षारावसेवनं ॥ १६३ ॥
 स्वप्ने दुःखं महद्दृष्टं यस्यान्तो नोपलभ्यते ।
 स्वप्ने दृष्टं मया यत्तु किन्तु मे द्वादशाः समाः ॥ १६४ ॥
 गतेत्यपृच्छ तत्रस्थान् पुक्कसांस्तु स सम्भ्रमात् ।
 नेत्युचुः केचित्तत्रस्था एवमेवापरेऽब्रुवन् ॥ १६५ ॥
 श्रुत्वा दुःखी तदा राजा देवान् शरणमोयिवान् ।
 स्वस्ति कुर्वन्तु मे देवाः शैव्याया बालकस्य च ॥ १६६ ॥

नमो धर्माय महते नमः कृष्णाय वेधसे ।
 परावराय शुद्धाय पुराणायान्वयाय च ॥ १६७ ॥
 नमो बृहस्पते तुभ्यं नमस्ते वासवाय च ।
 एवमुक्त्वा स राजा तु युक्तः पुक्कसकर्म्मणि ॥ १६८ ॥
 शवानां मूल्यकरणे पुनर्नष्टस्मृतिर्यथा ।
 मलिनो जटिलः कृष्णो लकुटी विद्धलो नृपः ॥ १६९ ॥
 नैव पुत्रो न भार्या तु तस्य वै स्मृतिगोचरे ।
 नष्टोत्साहो राज्यनाशाच्छम्भशाने निवसंस्तदा ॥ १७० ॥
 अथाजगाम स्वसुतं मृतमादाय लापिनी ।
 भार्या तस्य नरेन्द्रस्य सर्पदष्टं हि बालकं ॥ १७१ ॥
 हा वत्स हा पुत्र शिशो इत्येवं वदती मुहुः ।
 कृशा विवर्णा विमनाः पांशुध्वस्तशिरोरुहा ॥ १७२ ॥

राजपत्न्यवाच ।

हा राजन्नाद्य बालं त्वं पश्यसोमं महीतले ।
 रममाणं पुरा दृष्टं दष्टं पुष्टाहिना मृतं ॥ १७३ ॥
 तस्या विलापशब्दन्तमाकर्ण्य स नराधिपः ।
 जगाम त्वरितोऽचेति भविता मृतकम्बलः ॥ १७४ ॥
 स तां रोरुदतीं भार्यां नाभ्यजानात्तु पार्थिवः ।
 चिरप्रवाससन्तप्तां पुनर्जातामिवाबलां ॥ १७५ ॥
 सापि तं चारुकेशान्तं पुरा दृष्ट्वा जटालकं ।
 नाभ्यजानान्नृपसुता शुष्कदृक्षोपमं नृपं ॥ १७६ ॥
 सोऽपि कृष्णपटे बालं दृष्ट्वाशीविषपीडितं ।

नरेन्द्रलक्षणोपेतं चिन्तामाप नरेश्वरः ॥ १७७ ॥
 अहो कष्टं नरेन्द्रस्य कस्याप्येष कुले शिशुः ।
 जातो नीतः कृतान्तेन कामप्याशां दुरात्मना ॥ १७८ ॥
 एवं दृष्ट्वा हि मे बालं मातुस्तद्गुणशायिनं ।
 स्मृतिमभ्यागतो बालो रोहितास्योऽञ्जलोचनः ॥ १७९ ॥
 सोऽप्येतामेव मे वत्सो वयोऽवस्थामुपागतः ।
 नीतो यदि न घोरिण कृतान्तेनात्मनो वशं ॥ १८० ॥

राजपत्न्यवाच ।

हा वत्स कस्य पापस्य अपध्यानादिदं महत् ।
 दुःखमापतितं घोरं यस्यान्तो नोपलभ्यते ॥ १८१ ॥
 हा नाथ राजन् भवता मामनाश्वस्य दुःखितां ।
 कापि सन्तिष्ठता स्थाने विश्रध्वं स्वीयते कथं ॥ १८२ ॥
 राज्यनाशः सुहृत्त्यागो भार्यातनयविक्रयः ।
 हरिश्चन्द्रस्य राजर्षेः किं विधे न कृतं त्वया ॥ १८३ ॥
 इति तस्या वचः श्रुत्वा राजा स्वस्थानतश्च्युतः ।
 प्रत्यभिज्ञाय दयितां पुत्रञ्च निधनं गतं ॥ १८४ ॥
 कष्टं शैब्येयमेघा हि स बालोऽयमितीरयन् ।
 करोद् दुःखसन्तप्तो मूर्च्छामभिजगाम च ॥ १८५ ॥
 सा च तं प्रत्यभिज्ञाय तामवस्थामुपागतं ।
 मूर्च्छिता निपपातार्त्ता निश्चेष्टा धरणीतले ॥ १८६ ॥
 चेतः संप्राप्य राजेन्द्रो राजपत्नी च तौ समं ।
 विलेपतुः सुसन्तप्तौ शोकभारावपीडितौ ॥ १८७ ॥

राजोवाचः ॥

हा वत्स सुकुमारं ते स्वस्तिभ्रूनासिकालकं ।
 पश्यतो मे मुखं दीनं हृदयं किं न दीर्यते ॥ १८८ ॥
 तात तातेति मधुरं ब्रुवाणं स्वयमागतं ।
 उपगुह्य वदिष्ये कं वत्स वत्सेति सौहृदात् ॥ १८९ ॥
 कस्य जानुप्रणीतेन पिङ्गेन क्षितिरेणुना ।
 ममोत्तरीयमुत्सङ्गं तथाङ्गं मलमेष्यति ॥ १९० ॥
 अङ्गप्रत्यङ्गसम्भूतो मनोहृदयनन्दनः ।
 मया कुपित्वा हा वत्स विक्रीतो येन वस्तुवत् ॥ १९१ ॥
 हृत्वा राज्यमशेषं मे ससाधनधनं महत् ।
 दैवाहिना नृशंसेन दष्टो मे तनयस्ततः ॥ १९२ ॥
 अहं दैवाहिदष्टस्य पुत्रस्याननपङ्कजं ।
 निरीक्षन्नपि घोरेण विषेणान्धीकृतोऽधुना ॥ १९३ ॥
 श्वमुक्त्वा तमादाय बालकं बाष्पगद्गदः ।
 परिष्वज्य च निश्चेष्टो मूर्च्छया निपपात ह ॥ १९४ ॥

राजपत्न्युवाच ॥

अयं स पुरुषव्याघ्रः स्वरेणैवोपलक्ष्यते ।
 विद्वज्जनमनश्चन्द्रो हरिश्चन्द्रो न संशयः ॥ १९५ ॥
 तथास्य नासिका तुङ्गा अग्रतोऽधोमुखं गता ।
 दन्ताश्च मुकुलप्रख्याः ख्यातकीर्त्तर्महात्मनः ॥ १९६ ॥
 श्मशानमागतः कस्माद्दृष्टैव स नरेश्वरः ।
 अपहाय पुत्रशोकं सापश्यत् पतितं पतिं ॥ १९७ ॥

प्रकृष्टा विस्मिता दीना भर्तृपुत्राधिपीडिता ।
 वीक्षन्ती सा ततोऽपश्यत् भर्तृदण्डं जुगुप्सितं ॥ १९८ ॥
 श्वपाकाहमतो मोहं जगामायतलोचना ।
 प्राप्य चेतश्च शनकैः सगद्गदमभाषत ॥ १९९ ॥
 धिक् त्वां दैवातिकरुणं निर्मर्यादं जुगुप्सितं ।
 येनायममरप्रस्थो नीतो राजा श्वपाकतां ॥ २०० ॥
 राज्यनाशं सहृत्तागं भार्यातनयविक्रयं ।
 प्रापयित्वापि नो मुक्तश्चण्डालोऽयं कृतो नृपः ॥ २०१ ॥
 हा राजन् जातसन्तापामित्यं मां धरणीतलात् ।
 उत्थाप्य नाद्य पर्यङ्कमारोहेति किमुच्यते ॥ २०२ ॥
 नाद्य पश्यामि ते छत्रं भृङ्गारमथवा पुनः ।
 चामरं व्यजनश्चापि कोऽयं विधिविपर्ययः ॥ २०३ ॥
 यस्याग्रे व्रजतः पूर्वं राजानो भृत्यतां गताः ।
 स्वोत्तरीयैरकुर्वन्त नीरजस्कं महीतलं ॥ २०४ ॥
 सोऽयं कपालसंलग्नघटीघटनिरन्तरे ।
 मृतनिर्मात्यसूत्रान्तर्गूढकेशे सुदारुणे ॥ २०५ ॥
 वसानिस्यन्दसंशुष्कमहीपुटकमण्डिते ।
 भस्माङ्गारार्धदग्धास्थिमज्जसंघट्टभीषणे ॥ २०६ ॥
 मृगगोमायुनादार्त्तनष्टक्षुद्रविहङ्गमे ।
 चिताधूमाततिरुचा नीलीकृतदिगन्तरे ॥ २०७ ॥
 कुणपास्वादनमुदा संप्रहृष्टनिशाचरे ।
 चरत्येमध्ये राजेन्द्रः श्मशाने दुःखपीडितः ॥ २०८ ॥

एवमुक्त्वा समाश्लिष्य कण्ठं राज्ञो नृपात्मजा ।
कष्टशोकशताधारा विललापार्त्तया गिरा ॥ २०६ ॥

राजपत्न्युवाच ।

राजन् स्वप्नोऽथ तथ्यं वा यदेतन्मन्यते भवान् ।
तत् कथ्यतां महाभाग मनो वै मुह्यते मम ॥ २१० ॥
यद्येतदेवं धर्मज्ञ नास्ति धर्मं सहायता ।
तथैव विप्रदेवादिपूजने पालने भुवः ॥ २११ ॥
नास्ति धर्मः कुतः सत्यमार्जवं चान्द्रशंसता ।
यत्र त्वं धर्मपरमः स्वराज्यादवरोपितः ॥ २१२ ॥
इति तस्या वचः श्रुत्वा निःश्वस्योष्णं सगद्गदं ।
कथयामास तन्वद्भ्या यथा प्राप्ता श्वपाकता ॥ २१३ ॥
रुदित्वा सापि सुचिरं निःश्वस्योष्णाञ्च दुःखिता ।
स्वपुत्रमरणं भीरुर्यथा वृत्तं न्यवेदयत् ॥ २१४ ॥

राजोवाच ।

प्रिये न रोचये दीर्घं कालं क्लेशमुपासितुम् ।
नात्मायत्तश्च तन्वद्भि पश्य मे मन्दभाग्यतां ॥ २१५ ॥
चण्डालेनाननुज्ञातः प्रवेक्ष्ये ज्वलनं यदि ।
चण्डालदासतां यास्ये पुनरप्यन्यजन्मनि ॥ २१६ ॥
नरके च पतिष्यामि कीटकः कृमिभोजनः ।
वैतरण्यां महापूयवसाहृक्स्त्रायुपिच्छिले ॥ २१७ ॥
असिपत्रवने प्राप्य च्छेदं प्राप्स्यामि दारुणं ।
तापं प्राप्स्यामि वा प्राप्य महारौरवरौरवी ॥ २१८ ॥

ममस्य दुःखजलधौ पारः प्राणवियोजनं ।
 एकोऽपि बालको योऽयमासीद्वंशकरः सुतः ॥ २१६ ॥
 मम दैवान्बुवेगेन ममः सोऽपि बलीयसा ।
 कथं प्राणान् विमुञ्चामि परायत्तोऽस्मि दुर्गतः ॥ २२० ॥
 अथवा नार्त्तिना क्लिष्टो नरः पापमवेक्षते ।
 तिर्यक्ते नास्ति तद्दुःखं नासिपचवने तथा ॥ २२१ ॥
 वैतरण्यां कुतस्तादृग् यादृशं पुत्रविप्लवे ।
 सोऽहं सुतशरीरेण दीप्यमाने हुताशने ॥ २२२ ॥
 निपतिष्यामि तन्वङ्गि क्षन्तव्यं कुकृतं मम ।
 अनुज्ञाता च गच्छ त्वं विप्रवेश्म शुचिस्मिते ॥ २२३ ॥
 मम वाक्यञ्च तन्वङ्गि निबोधादृतमानसा ।
 यदि दत्तं यदि हुतं गुरवो यदि तोषिताः ॥ २२४ ॥
 परत्र सङ्गमो भूयात् पुत्रेण सह च त्वया ।
 इह लोके कुतस्वेतद्भविष्यति ममेङ्गितम् ॥ २२५ ॥
 त्वया सह मम श्रेयो गमनं पुत्रमार्गणे ।
 यन्मया हसता किञ्चिद्रहस्ये वा शुचिस्मिते ॥ २२६ ॥
 अश्लीलमुक्तं तत् सर्वं क्षन्तव्यं मम याचतः ।
 राजपत्नीति गर्वणं नावज्ञेयः स ते द्विजः ॥
 सर्वथत्नेन ते तोष्यः स्वामिदैवतवच्छुभे ॥ २२७ ॥

राजपत्न्युवाच ।

अहमप्यत्र राजर्षे दीप्यमाने हुताशने ।
 दुःखभारासहाद्यैव सह यास्यामि वै त्वया ॥ २२८ ॥

पक्षिण ऊचुः ।

ततः कृत्वा चितां राजा आरोप्य तनयं स्वकं ।
 भार्यया सहितश्चासौ बद्धाञ्जलिपुटस्तदा ॥ २२९ ॥
 चिन्तयन् परमात्मानमीशं नारायणं हरिं ।
 हृत्कोटरगुहासीनं वासुदेवं सुरेश्वरं ॥
 अनादिनिधनं ब्रह्म कृष्णं पीताम्बरं शुभं ॥ २३० ॥
 तस्य चिन्तयमानस्य सर्वे देवाः सवासवाः ।
 धर्मं प्रमुखतः कृत्वा समाजग्भुस्वरान्विताः ॥ २३१ ॥
 आगत्य सर्वे प्रोचुस्ते भो भो राजन् शृणु प्रभो ।
 अयं पितामहः साक्षाद्भर्मश्च भगवान् स्वयं ॥ २३२ ॥
 साध्याश्च विश्वे मरुतो लोकपालाः सवाहनाः ।
 नागाः सिद्धाः सगन्धर्वा रुद्राश्चैव तथाश्विनौ ॥ २३३ ॥
 एते चान्ये च बहवो विश्वामित्रस्तथैव च ।
 विश्वत्रयेण यो मित्रं कर्तुं न शकितः पुरा ॥ २३४ ॥
 विश्वामित्रस्तु ते मैत्रीमिष्टञ्चाहर्तुमिच्छति ।
 आरुरोह ततः प्राप्तो धर्मः शक्रोऽथ गाधिजः ॥ २३५ ॥

धर्म उवाच ॥

मा राजन् साहसं कार्पीर्धर्मोऽहं त्वामुपागतः ।
 तितिश्चादमसत्याद्यैः स्वगुणैः परितोषितः ॥ २३६ ॥

इन्द्र उवाच ॥

हरिश्चन्द्र महाभाग प्राप्तः शक्रोऽस्मि तेऽन्तिकं ।
 त्वया सभार्यपुत्रेण जिता लोकाः सनातनाः ॥ २३७ ॥

आरोह त्रिदिवं राजन् भार्यापुत्रसमन्वितः ।
सुदुष्प्रापं नरैरन्यैर्जितमात्मीयकर्माभिः ॥ २३८ ॥

पश्चिण ऊचुः ॥

ततोऽमृतमयं वर्षमपमृत्युविनाशनं ।
इन्द्रः प्राख्जदाकाशञ्चितास्थानगतः प्रभुः ॥ २३९ ॥
पुष्पवर्षञ्च सुमहद्देवदुन्दुभिनिस्वनं ।
ततस्ततो वर्त्तमाने समाजे देवसंकुले ॥ २४० ॥
समुत्तस्यौ ततः पुत्रौ राज्ञस्तस्य महात्मनः ।
सुकुमारतनुः सुस्थः प्रसन्नेन्द्रियमानसः ॥ २४१ ॥
ततो राजा हरिश्चन्द्रः परिष्वज्य सुतं क्षणात् ।
सभार्यः स्वश्रिया युक्तो दिव्यमाल्याम्बरान्वितः ॥ २४२ ॥
सुस्थः सम्पूर्णाहृदयो मुदा परमया युतः ।
बभूव तत्क्षणादिन्द्रो भूयश्चैनमभाषत ॥ २४३ ॥
सभार्यस्त्वं सपुत्रश्च प्राप्स्यसे सङ्गतिं परां ।
समारोह महाभाग निजानां कर्माणां फलैः ॥ २४४ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

देवराजाननुज्ञातः स्वामिना श्वपचेन वै ।
अगत्वा निष्कृतिं तस्य नारोच्येऽहं सुरालयं ॥ २४५ ॥

धर्मा उवाच ॥

तवैनं भाविनं क्लेशमवगम्यात्ममायया ।
आत्मा श्वपाकतां नीतो दर्शितं तत्र चापलं ॥ २४६ ॥

इन्द्र उवाच ॥

प्रार्थ्यते यत् परं स्थानं समस्तैर्मनुजैर्भुवि ।
तदारोह हरिश्चन्द्र स्थानं पुण्यकृतां नृणां ॥ २४७ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

देवराज नमस्तुभ्यं वाक्यञ्चैतन्निबोध मे ।
प्रसादसुमुखं यत्त्वां ब्रवीमि प्रश्रयान्वितः ॥ २४८ ॥
मच्छोकमग्नमनसः कोशलानगरे जनाः ।
तिष्ठन्ति तानपोह्याद्य कथं यास्याम्यहं दिवं ॥ २४९ ॥
ब्रह्महत्या गुरोर्घातो गोबधः स्त्रीबधस्तथा ।
तुल्यमेभिर्महापापं भक्तत्यागेऽप्युदाहृतं ॥ २५० ॥
भजन्तं भक्तमत्याज्यमदुष्टं त्यजतः सुखं ।
नेह नामुच पश्यामि तस्माच्छक दिवं ब्रज ॥ २५१ ॥
यदि ते सहिताः स्वर्गं मया यान्ति सुरेश्वर ।
ततोऽहमपि यास्यामि नरकं वापि तैः सह ॥ २५२ ॥

इन्द्र उवाच ॥

बहूनि पुण्यपापानि तेषां भिन्नानि वै पृथक् ।
कथं संघातभोग्यं त्वं भूयः स्वर्गमवाप्स्यसि ॥ २५३ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ॥

शक्र भुङ्क्ते नृपो राज्यं प्रभावेण कुटुम्बिनां ।
यजते च महायज्ञैः कर्म पौर्त्तं करोति च ॥ २५४ ॥
तच्च तेषां प्रभावेण मया सर्व्वमनुष्ठितं

उपकर्तृन् न सन्त्यक्ष्ये तानहं स्वर्गलिप्सया ॥ २५५ ॥
 तस्माद्यन्मम देवेश किञ्चिदस्ति सुचेष्टितं ।
 दत्तमिष्टमथो जप्तं सामान्यं तैस्तदस्तु नः ॥ २५६ ॥
 बहुकालोपभोग्यं हि फलं यन्मम कर्मणः ।
 तदस्तु दिनमप्येकं तैः समं त्वत्प्रसादतः ॥ २५७ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

एवं भविष्यतीत्युक्त्वा शक्रस्त्रिभुवनेश्वरः ।
 प्रसन्नचेता धर्मश्च विश्वामित्रश्च गाधिजः ॥ २५८ ॥
 विमानकोटिसम्बद्धं स्वर्गलोकान्महीतलं ।
 गत्वायोध्याजनं प्राह दिवमरुह्यतामिति ॥ २५९ ॥
 तदिन्द्रस्य वचः श्रुत्वा प्रीत्या तस्य च भूपतेः ।
 आनीय रोहितास्यञ्च विश्वामित्रो महातपाः ॥ २६० ॥
 अयोध्यास्थे पुरे रम्ये सोऽभ्यसिञ्चन्नृपात्मजं ।
 देवैश्च मुनिभिः सिद्धैरभिषिच्य नराधिपं ॥ २६१ ॥
 राज्ञा सह तदा सर्वे हृष्टपुष्टसुहृज्जनाः ।
 सपुत्रभृत्यदारास्ते दिवमारुरुहुर्जनाः ॥ २६२ ॥
 पदे पदे विमानात्ते विमानमगमन्नराः ।
 तदा सम्भूतहर्षोऽसौ हरिश्चन्द्रश्च पार्थिवः ॥ २६३ ॥
 सम्प्राप्य भूतिमतुलां विमानैः स महीपतिः ।
 आसाञ्चके पुराकारे वप्रप्राकारसंघते ॥ २६४ ॥
 ततस्तस्यर्द्धिमालोक्य श्लोकं तत्रोशना जगौ ।
 दैत्याचार्यो महाभागः सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ॥ २६५ ॥

शुक्र उवाच ॥

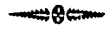
हरिश्चन्द्रसमो राजा न भूतो न भविष्यति ।
 यः शृणोति स्वदुःखार्त्तः स सुखं महदामुयात् ॥ २६६ ॥
 स्वर्गार्थी प्राप्नुयात् स्वर्गं पुत्रार्थी पुत्रमामुयात् ।
 भार्यार्थी प्राप्नुयाद्भार्यां राज्यार्थी राज्यमामुयात् ॥ २६७ ॥
 अहो तितिक्षामाहात्म्यमहो दानफलं महत् ।
 यदागतो हरिश्चन्द्रः पुरीञ्चेन्द्रत्वमाप्तवान् ॥ २६८ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

एतत्ते सर्वमाख्यातं हरिश्चन्द्रविचेष्टितं ।
 अतःपरं कथाशेषः श्रूयतां मुनिसत्तम ॥ २६९ ॥
 विपाको राजसयस्य पृथिवीक्षयकारणं ।
 तद्विपाकनिमित्तञ्च युद्धमाडिवकं महत् ॥ २७० ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे हरिश्चन्द्रोपाख्यानं ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

राज्यच्युते हरिश्चन्द्रे गते च त्रिदशालयं ।
 निश्चक्राम महातेजा जलवासात् पुरोहितः ॥ १ ॥
 वशिष्ठो द्वादशाब्दान्ते गङ्गापर्युषितो मुनिः ।
 शुश्राव च समस्तन्तु विश्वामित्रविचेष्टितं ॥ २ ॥

हरिश्चन्द्रस्य नाशञ्च राज्ञश्चोदारकर्मणः ।
 चण्डालसंप्रयोगञ्च भार्य्यातनयविक्रयं ॥ ३ ॥
 स श्रुत्वा सुमहाभागः प्रीतिमानवनीपतौ ।
 चकार कोपं तेजस्वी विश्वामित्रमृषिम्रति ॥ ४ ॥

वशिष्ठ उवाच ॥

मम पुत्रशतं तेन विश्वामित्रेण घातितं ।
 तत्रापि नाभवत्क्रोधस्तादृशो यादृशोऽद्य मे ॥ ५ ॥
 श्रुत्वा नराधिपमिमं स्वराज्यादवरोपितं ।
 महात्मानं महाभागं देवब्राह्मणपूजकं ॥ ६ ॥
 यस्मात् स सत्यवाक् शान्तः शत्रावपि विमत्सरः ।
 अनागाश्चैव धर्मात्मा अप्रमत्तो मदाश्रयः ॥ ७ ॥
 सपत्नीभृत्यपुत्रस्तु प्रापितोऽन्त्यां दशां नृपः ।
 स राज्याच्चावितोऽनेन बहुशश्च खिलीकृतः ॥ ८ ॥
 तस्मादुरात्मा ब्रह्मद्विट् प्राज्ञानामवरोपितः ।
 मच्छापोपहतो मूढः स वक्तव्यमवाप्स्यति ॥ ९ ॥

पश्चिण ऊचुः ॥

श्रुत्वा शापं महातेजा विश्वामित्रोऽपि कौशिकः ।
 त्वमप्याडिर्भवस्वेति प्रतिशापमयच्छत ॥ १० ॥
 अन्योन्यशापात्तौ प्राप्तौ तिर्यक्कं परमद्युती ।
 वशिष्ठः स महातेजा विश्वामित्रश्च कौशिकः ॥ ११ ॥
 अन्यजातिसमायोगं गतावप्यमितौजसौ ।
 युयुधातेऽतिसंरञ्ज्यौ महाबलपराक्रमौ ॥ १२ ॥

योजनानां सहस्रे द्वे प्रमाणेनाडिरुच्छितः ।
 यन्नवत्यधिकं ब्रह्मन् सहस्रचितयं वकः ॥ १३ ॥
 तौ तु पक्षप्रहाराभ्यामन्योन्यस्योरुविक्रमौ ।
 प्रहरन्तौ भयं तीव्रं प्रजानाञ्चक्रतुस्तदा ॥ १४ ॥
 विधूय पक्षाणि वको रक्तोद्दृत्ताच्चिराहनत् ।
 आडिं सोऽप्युन्नतग्रीवो वकं पद्गामताडयत् ॥ १५ ॥
 तयोः पक्षानिलापास्ताः प्रपेतुर्गिरयो भुवि ।
 गिरिप्रपाताभिहता चकम्पे च वसुन्धरा ॥ १६ ॥
 क्ष्मा कम्पमाना जलधीनुद्दृत्ताम्बुंश्चकार च ।
 ननाम चैकपाखेन पातालगमनोन्मुखी ॥ १७ ॥
 केचिद्गिरिनिपातेन केचिदम्भोधिवारिणा ।
 केचिन्महीसञ्चलनात् प्रथयुः प्राणिनः क्षयं ॥ १८ ॥
 इति सर्वं परिचस्तं हाहाभूतमचेतनं ।
 जगदासीत्सुसम्भ्रान्तं पर्यस्तक्षितिमण्डलं ॥ १९ ॥
 हा वत्स हा कान्त शिशो प्रयाह्येपोऽस्मि संस्थितः ।
 हा प्रिये कान्त शैलोऽयं पतत्याशु पलायतां ॥ २० ॥
 इत्याकुलीकृते लोके सन्त्रासविमुखे तदा ।
 सुरैः परिहृतः सर्वैराजगाम पितामहः ॥ २१ ॥
 प्रत्युवाच च विश्वेशस्तावुभावतिकोपितौ ।
 युद्धं वां विरमत्वेतल्लोकाः स्वास्थ्यं ब्रजन्तु च ॥ २२ ॥
 शृण्वन्तावपि तौ वाक्यं ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
 कोपामर्षसमाविष्टौ युयुधाते न तस्थतुः ॥ २३ ॥

ततः पितामहो देवस्तं दृष्ट्वा लोकसंचयं ।
 तयोश्च हितमन्विच्छन् तिर्यग्भावमपानुदत् ॥ २४ ॥
 ततस्तौ पूर्वदेहस्थौ प्राह देवः प्रजापतिः ।
 व्युदस्ते तामसे भावे वशिष्ठकौशिकर्षभौ ॥ २५ ॥
 जहि वत्स वशिष्ठ त्वं त्वञ्च कौशिक सत्तम ।
 तामसं भावमाश्रित्य ईदृग्युद्धं चिकीर्षितं ॥ २६ ॥
 राजसूयविपाकोऽयं हरिश्चन्द्रस्य भूपतेः ।
 युवयोर्विग्रहश्चायं पृथिवीक्षयकारकः ॥ २७ ॥
 नचापि कौशिकश्रेष्ठस्तस्य राज्ञोऽपराध्यते ।
 स्वर्गप्राप्तिकरो ब्रह्मन्नुपकारपदे स्थितः ॥ २८ ॥
 तपोविग्रस्य कर्त्तारौ कामक्रोधवशं गतौ ।
 परित्यजत भद्रं वो ब्रह्म हि प्रचुरं बलं ॥ २९ ॥
 एवमुक्तौ ततस्तेन लज्जितौ तावुभावपि ।
 क्षमयामासतुः प्रीत्या परिष्वज्य परस्परं ॥ ३० ॥
 ततः सुरैर्वन्द्यमानो ब्रह्मा लोकं निजं ययौ ।
 वशिष्ठोऽप्यात्मनः स्थानं कौशिकोऽपि स्वमाश्रमं ॥ ३१ ॥
 एतदाडिवकं युद्धं हरिश्चन्द्रकथान्तथा ।
 कथयिष्यन्ति ये मर्त्याः सम्यक् श्रोष्यन्ति चैव ये ॥ ३२ ॥
 तेषां पापापनोदन्तु श्रुतं ह्येव करिष्यति ।
 नचैव विग्रकार्याणि भविष्यन्ति कदाचन ॥ ३३ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे आडिवकयुद्धं ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ॥

जैमिनिरुवाच ॥

संशयं द्विजशार्दूलाः प्रब्रूत मम पृच्छतः ।
 आविर्भावतिरोभावौ भूतानां यत्र संस्थितौ ॥ १ ॥
 कथं सञ्जायते जन्तुः कथं वा स विवर्द्धते ।
 कथं वोदरमध्यस्थस्तिष्ठत्यङ्गनिपीडितः ॥ २ ॥
 निष्क्रान्तिमुदरात् प्राप्य कथं वा वृद्धिमृच्छति ।
 उत्क्रान्तिकाले च कथं चिद्भावेन विद्युज्यते ॥ ३ ॥
 कृद्भ्रूो मृतस्तथाश्नाति उभे सुकृतदुष्कृते ।
 कथन्ते च तथा तस्य फलं सम्पादयन्त्युत ॥ ४ ॥
 कथं न जीर्यते तत्र पिण्डीकृत इवाशये ।
 स्त्रीकोष्ठे यत्र जीर्यन्ते भुक्तानि सुगुरूण्यपि ॥
 भक्ष्याणि तत्र नो जन्तुर्जीर्यते कथमल्पकः ॥ ५ ॥
 एतन्मे ब्रूत सकलं सन्देहोक्तिविवर्जितं ।
 तदेतत् परमं गुह्यं यत्र मुह्यन्ति जन्तवः ॥ ६ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

प्रश्नभारोऽयमतुलस्त्वयास्मासु निवेशितः ।
 दुर्भाव्यः सर्व्वभूतानां भावाभावसमाश्रितः ॥ ७ ॥
 तं शृणुष्व महाभाग यथा प्राह पितुः पुरा ।
 पुत्रः परमधर्मात्मा समतिर्नाम नामतः ॥ ८ ॥
 ब्राह्मणो भार्गवः कश्चित् सुतमाह महामतिः ।

कृतोपनयनं शान्तं सुमतिं जडरूपिणं ॥ ९ ॥
 वेदानधीस्व सुमते यथानुक्रममादितः ।
 गुरुशुश्रूषणे व्यग्रो भैक्षान्नक्तभोजनः ॥ १० ॥
 ततो गार्हस्थ्यमास्थाय चेष्टा यज्ञाननुत्तमान् ।
 इष्टमुत्पादयापत्यमाश्रयेथा वनन्ततः ॥ ११ ॥
 वनस्थश्च ततो वत्स परिव्राट निष्परिग्रहः ।
 एवमाप्स्यसि तद्दुर्ह्यं यत्र गत्वा न शोचसि ॥ १२ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

इत्येवमुक्तो बहुशो जडत्वान्नाह किञ्चन ।
 पितापि तं सुबहुशः प्राह प्रीत्या पुनः पुनः ॥ १३ ॥
 इति पित्रा सुतस्नेहात् प्रलोभि मधुराक्षरं ।
 स चोद्यमानो बहुशः प्रहस्येदमथाब्रवीत् ॥ १४ ॥
 तातैतत् बहुशोऽभ्यस्तं यत्त्वयाद्योपदिश्यते ।
 तथैवान्यानि शास्त्राणि शिल्पानि विविधानि च ॥ १५ ॥
 जन्मनामयुतं साग्रं मम स्मृतिपथं गतं ।
 निर्वेदाः परितोषाश्च क्षयबुद्ध्युदये रताः ॥ १६ ॥
 शत्रुमित्रकलत्रानां वियोगाः सङ्गमास्तथा ।
 मातरो विविधा दृष्टाः पितरो विविधास्तथा ॥ १७ ॥
 अनुभूतानि सौख्यानि दुःखानि च सहस्रशः ।
 बान्धवा बहवः प्राप्ताः पितरश्च पृथग्विधाः । १८ ॥
 विगमूत्रपिच्छिले स्त्रीणां तथा कोष्ठे मयोषितं ।
 पीडाश्च सुभृशं प्राप्ता रोगाणाञ्च सहस्रशः ॥ १९ ॥

गर्भदुःखान्यनेकानि बालत्वे यौवने तथा ।
 दृढतायां तथाप्तानि तानि सर्वाणि संस्मरे ॥ २० ॥
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणाञ्चापि योनिषु ।
 पुनश्च पशुकीटानां मृगाणामथ पक्षिणां ॥ २१ ॥
 तथैव राजभृत्यानां राज्ञाञ्चाहवशालिनाम् ।
 समुत्पन्नोऽस्मि गेहेषु तथैव तव वेश्मनि ॥ २२ ॥
 भृत्यतां दासताञ्चैव गतोऽस्मि बहुशो नृणां ।
 स्वामित्वमीश्वरत्वञ्च दरिद्रत्वं तथा गतः ॥ २३ ॥
 हतं मया हतश्चान्यैर्हतं मे घातितं तथा ।
 दत्तं ममान्यैरन्येभ्यो मया दत्तमनेकशः ॥ २४ ॥
 पितृमातृसहृद्भ्रातृकलत्रादिकृतेन च ।
 तुष्टोऽसकृत्तथा दैन्यमश्रुधौताननो गतः ॥ २५ ॥
 एवं संसारचक्रेऽस्मिन् भ्रमता तात सङ्कटे ।
 ज्ञानमेतन्मया प्राप्तं मोक्षसम्प्राप्तिकारकं ॥ २६ ॥
 विज्ञाते यत्र सर्वोऽयमृग्यजुःसामसंज्ञितः ।
 क्रियाकलापो विगुणो न सम्यक् प्रतिभाति मे ॥ २७ ॥
 तस्मादुत्पन्नबोधस्य वेदैः किं मे प्रयोजनं ।
 गुरुविज्ञानतृप्तस्य निरीहस्य सदात्मनः ॥ २८ ॥
 षट्प्रकारक्रियादुःखसुखहर्षरसैश्च यत् ।
 गुणैश्च वर्जितं ब्रह्म तत्प्राप्स्यामि परं पदं ॥ २९ ॥
 रसहर्षभयोद्देगक्रोधामर्षजरातुरां ।
 विज्ञातां स्वमृगग्राहिसङ्घपाशशताकुलां ॥ ३० ॥

तस्मात् यास्याम्यहं तात त्यक्त्वा मां दुःखसन्ततिं ।
त्रयीधर्ममधर्माद्यं किम्पापफलसन्निभं ॥ ३१ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हर्षविस्मयगद्गदं ।
पिता प्राह महाभागः स्वसुतं हृष्टमानसः ॥ ३२ ॥

पितोवाच ॥

किमेतद्वदसे वत्स कुतस्ते ज्ञानसम्भवः ।
केन ते जडता पूर्वमिदानीञ्च प्रबुद्धता ॥ ३३ ॥
किन्तु शापविकारोऽयं मुनिदेवकृतस्तव ।
यत्ते ज्ञानं तिरोभूतमाविर्भावमुपागतं ॥ ३४ ॥

पुत्र उवाच ॥

शृणु तात यथा वृत्तं ममेदं सुखदुःखदं ।
यश्चाहमासमन्यस्मिन् जन्मन्यस्मत्परन्तु यत् ॥ ३५ ॥
अहमासं पुरा विप्रो न्यस्तात्मा परमात्मनि ।
आत्मविद्याविचारेषु परां निष्ठामुपागतः ॥ ३६ ॥
सततं योगयुक्तस्य सतताभ्याससङ्गमात् ।
सत्संयोगात् स्वस्वभावाद् विचारविधिशीघ्रनात् ॥ ३७ ॥
तस्मिन्नेव परा प्रीतिर्ममासीत् युञ्जतः सदा ।
आचार्य्यताञ्च सम्प्राप्तः शिष्यसन्देहहृत्तमः ॥ ३८ ॥
ततः कालेन महता ऐकान्तिकमुपागतः ।
अज्ञानाकृष्टसङ्गावो विपन्नश्च प्रमादतः ॥ ३९ ॥

उत्क्रान्तिकालादारभ्य स्मृतिलोपो न मेऽभवत् ।
 यावदब्दङ्गतञ्चैव जन्मनां स्मृतिमागतं ॥ ४० ॥
 पूर्वाभ्यासेन तेनैव सोऽहं तात जितेन्द्रियः ।
 यतिष्यामि तथा कर्तुं न भविष्ये यथा पुनः ॥ ४१ ॥
 ज्ञानदानफलं ह्येतद्यज्जातिस्मरणं मम ।
 न ह्येतत्प्राप्यते तात त्रयीधर्माश्रितैर्नरैः ॥ ४२ ॥
 सोऽहं पूर्वाश्रमादेव निष्ठाधर्ममुपाश्रितः ।
 एकान्तित्वमुपागम्य यतिष्याम्यात्ममोक्षणे ॥ ४३ ॥
 तद्ब्रूहि त्वं महाभाग यत्ते सांशयिकं हृदि ।
 एतावतापि ते प्रीतिमुत्पाद्यान्वृण्वामाप्नुयां ॥ ४४ ॥

पक्षिण ऊचुः ॥

पिता प्राह ततः पुत्रं श्रद्धधत्तस्य तद्वचः ।
 भवता यद्वयं पृष्टाः संसारग्रहणाश्रयं ॥ ४५ ॥

पुत्र उवाच ॥

शृणु तात यथा तत्त्वमनुभूतं मयाऽसकृत् ।
 संसारचक्रमजरं स्थितिर्यस्य न विद्यते ॥ ४६ ॥
 सोऽहं वदामि ते सर्व्वं तवैवानुज्ञया पितः ।
 उत्क्रान्तिकालादारभ्य यथा नान्यो वदिष्यति ॥ ४७ ॥
 उष्मा प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमीरितः ।
 भिनत्ति मर्मास्थानानि दीप्यमानो निरिन्धनः ॥ ४८ ॥
 उदानो नाम पवनस्ततश्चोर्ध्वं प्रवर्त्तते ।
 भुक्तानामम्बुभक्ष्याणामधोगतिनिरोधकत् ॥ ४९ ॥

ततो येनाम्बुदानानि कृतान्यन्नरसास्तथा ।
 दत्ताः स तस्य आह्लादमापदि प्रतिपद्यते ॥ ५० ॥
 अन्नानि येन दत्तानि अद्वापूतेन चेतसा ।
 सोऽपि तृप्तिमवाप्नोति विनाप्यन्नेन वै तदा ॥ ५१ ॥
 येनानृतानि नोक्तानि प्रीतिभेदः कृतो न च ।
 आस्तिकः अह्वानश्च स सुखं मृत्युमृच्छति ॥ ५२ ॥
 देवब्राह्मणपूजायां ये रता नानुसूयवः ।
 शुक्ला वदान्या द्वीमन्तस्ते नराः सुखमृत्यवः ॥ ५३ ॥
 यो न कामान्न संरम्भान्न द्वेषाद्दर्शमुत्सृजेत् ।
 यथोक्तकारी सौम्यश्च स सुखं मृत्युमृच्छति ॥ ५४ ॥
 अशरिदायिनो दाहं क्षुधाञ्चान्नदायिनः ।
 प्राप्नुवन्ति नराः काले तस्मिन्मृत्यावुपस्थिते ॥ ५५ ॥
 शीतं जयन्तीन्धनदास्तापं चन्दनदायिनः ।
 प्राणघ्नीं वेदनां कष्टां ये चानुद्वेगकारिणः ॥ ५६ ॥
 मोहाज्ञानप्रदातारः प्राप्नुवन्ति महद्भयं ।
 वेदनाभिरुद्ग्राभिः प्रपीड्यन्तेऽधमा नराः ॥ ५७ ॥
 कूटसाक्षी मृपावादी यश्चासदनुशास्ति वै ।
 ते मोहमृत्यवः सर्वे तथा वेदविनिन्दकाः ॥ ५८ ॥
 विभीषणाः पूतिगन्धाः कूटमुद्गरपाणयः ।
 आगच्छन्ति दुरात्मानो यमस्य पुरुषास्तदा ॥ ५९ ॥
 प्राप्तेषु द्वक्पथं तेषु जायते तस्य वेपथुः ।
 क्रन्दत्यविरतं सोऽथ भ्रातृमातृसुतानथ ॥ ६० ॥

सास्य वागस्फुट्टा तात एकवर्णा विभाव्यते ।
दृष्टिश्च भ्राम्यते चासाच्छासाच्छुष्यत्यथाननं ॥ ६१ ॥
ऊर्ध्वश्वासान्वितः सोऽथ दृष्टिभङ्गसमन्वितः ।
ततः स वेदनाविष्टस्तच्छरीरं विमुञ्चति ॥ ६२ ॥
वायुग्रसारी तद्रूपं देहमन्यत् प्रपद्यते ।
तत्कर्मजं यातनार्थं न मातृपितृसम्भवं ॥
तत्प्रमाणवयोवस्थासंस्थानैः प्राग्भवं यथा ॥ ६३ ॥
ततो दूतो यमस्याशु पाशैर्बध्नाति दारुणैः ।
दण्डप्रहारसम्भ्रान्तं कर्षते दक्षिणां दिशं ॥ ६४ ॥
कुशकाण्टकवल्मीकशङ्कपाषाणकर्कशे ।
तथा प्रदीप्तज्वलने क्वचिच्छ्रद्धशतोत्कटे ॥ ६५ ॥
प्रदीप्तादित्यतप्ते च दह्यमाने तदंशुभिः ।
वृष्यते यमदूतैश्चाशिवसन्नादभीषणैः ॥ ६६ ॥
विकृष्यमाणस्तैर्घोरैर्भक्ष्यमाणः शिवाशतैः ।
प्रयाति दारुणे मार्गे पापकर्मा यमक्षयं ॥ ६७ ॥
छत्रोपानत्रदातारो ये च वस्त्रप्रदा नराः ।
ते यान्ति मनुजा मार्गं तं सुखेन तथान्नदाः ॥ ६८ ॥
एवं क्लेशाननुभवन्नवशः पापपीडितः ।
नीयते द्वादशाहेन धर्मराजपुरं नरः ॥ ६९ ॥
कलेवरे दह्यमाने महान्तं दाहमृच्छति ।
ताड्यमाने तथैवार्त्तिं क्लिद्यमाने च दारुणां ॥ ७० ॥
क्लिद्यमाने चिरतरं जन्तुर्दुःखमवाप्नुते ।

खेन कर्मविपाकेन देहान्तरगतोऽपि सन् ॥ ७१ ॥
 तत्र यद्बान्धवास्तोयं प्रयच्छन्ति तिलैः सह ।
 यच्च पिण्डं प्रयच्छन्ति नीयमानस्तदश्रुते ॥ ७२ ॥
 तैलाभ्यङ्गो बान्धवानामङ्गसंवाहनञ्च यत् ।
 तेन चाप्याय्यते जन्तुर्यच्चाश्रन्ति स बान्धवाः ॥ ७३ ॥
 भूमौ स्वपद्भिर्नात्यन्तं क्लेशमाप्नोति बान्धवैः ।
 दानं ददद्भिश्च तथा जन्तुराप्याय्यते मृतः ॥ ७४ ॥
 नीयमानः स्वकं गेहं द्वादशाहं स पश्यति ।
 उपभुङ्क्ते तथा दत्तं तोयपिण्डादिकं भुवि ॥ ७५ ॥
 द्वादशाहात्परं घोरमायसं भीषणाकृतिं ।
 याम्यं पश्यत्यथो जन्तुः कृष्यमाणः पुरं ततः ॥ ७६ ॥
 गतमात्रोऽतिरक्ताक्षं भिन्नाञ्जनचयप्रभं ।
 मृत्युकालान्तकादीनां मध्ये पश्यति वै यमं ॥ ७७ ॥
 दंष्ट्राकरालवदनं भ्रुकुटीदारुणाकृतिं ।
 विरूपैर्भीषणैर्लकैर्दृष्टं व्याधिगतैः प्रभुं ॥ ७८ ॥
 दण्डासक्तं महाबाहुं पाशहस्तं सुभैरवं ।
 तन्निर्दिष्टं ततो याति गतिं जन्तुः शुभाशुभां ॥ ७९ ॥
 रौरवे कूटसाक्षी तु याति यश्चान्वतो नरः ।
 तस्य स्वरूपं गदतो रौरवस्य निशामय ॥ ८० ॥
 योजनानां सहस्रे द्वे रौरवो हि प्रमाणतः ।
 जानुमात्रप्रमाणश्च ततः श्वभ्रः सुदुस्तरः ॥ ८१ ॥
 तत्राङ्गारचयोपेतं कृतञ्च धरणीसमं ।

जाज्वल्यमानस्तीव्रेण तापिताङ्गारभूमिना ॥ ८२ ॥
 तन्मध्ये पापकर्माणां विमुञ्चन्ति यमानगाः ।
 स दह्यमाणस्तीव्रेण वह्निना तत्र धावति ॥ ८३ ॥
 पदे पदे च पादोऽस्य शीर्यते जीर्यते पुनः ।
 अहोरात्रेणोद्धरणं पादन्यासं च गच्छति ॥ ८४ ॥
 एवं सहस्रमुत्तीर्णो योजनानां विमुच्यते ।
 ततोऽन्यं पापशुद्ध्यर्थं तादृङ्गिरयमृच्छति ॥ ८५ ॥
 ततः सर्वेषु निस्तीर्णः पापी तिर्यक्त्वमश्रुते ।
 कृमिकीटपतङ्गेषु श्वापदे मशकादिषु ॥ ८६ ॥
 गत्वा गजद्रुमाद्येषु गोष्वश्वेषु तथैव च ।
 अन्यासु चैव पापासु दुःखदासु च योनिषु ॥ ८७ ॥
 मानुषं प्राप्य कुञ्जो वा कुत्सितो वामनोऽपिवा ।
 चण्डालपुक्कषाद्यासु नरो योनिषु जायते ॥ ८८ ॥
 अवशिष्टेन पापेन पुण्येन च समन्वितः ।
 ततश्चारोहणीं जातिं शूद्रवैश्यन्तपादिकां ॥ ८९ ॥
 विप्रदेवेन्द्रताञ्चापि कदाचिदवरोहणीं ।
 एवन्तु पापकर्माणो नरकेषु पतन्त्यधः ॥ ९० ॥
 यथा पुण्यकृतो यान्ति तन्मे निगदतः शृणु ।
 ते यमेन विनिर्दिष्टां यान्ति पुण्यां गतिं नराः ॥ ९१ ॥
 प्रगीतगन्धर्वगणाः प्रन्तृताप्सरसां गणाः ।
 हारनूपुरमाधुर्यशोभितान्युत्तमानि च ॥ ९२ ॥
 प्रयान्त्याशु विमानानि नानादिव्यस्त्रगुञ्जलाः ।

तस्माच्च प्रच्युता राज्ञामन्येषाञ्च महात्मनां ॥ ६३ ॥
 जायन्ते च कुले तत्र सहस्रपरिपालकाः ।
 भोगान् सम्प्राप्नुवन्द्युर्ग्रास्ततो यान्त्यृद्धिमन्यथा ॥ ६४ ॥
 अवरोहणीञ्च सम्प्राप्य पूर्ववद्यान्ति मानवाः ।
 एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा जन्तुर्विपद्यते ॥
 अतः शृणुष्व विप्रर्षे यथा गर्भं प्रपद्यते ॥ ६५ ॥
 इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

पुत्र उवाच ।

निषेकं मानवं स्त्रीणां वीजं प्रोप्तं रजस्यथ ।
 विमुक्तमात्रो नरकात् स्वर्गाद्वापि प्रपद्यते ॥ १ ॥
 तेनाभिभूतं तत् स्थैर्यं याति वीजद्वयं पितः ।
 कलनत्वं बुद्बुदत्वं ततः पेषित्वमेव च ॥ २ ॥
 पेष्ठां यथाणुवीजं स्यादङ्कुरस्तद्वदुच्यते ।
 अङ्गानाञ्च तथोत्पत्तिः पञ्चानामनुभागशः ॥ ३ ॥
 उपाङ्गान्यङ्गुलीनेत्रनासास्यश्रवणानि च ।
 प्ररोहं यान्ति चाङ्गेभ्यस्तद्वत्तेभ्यो नखादिकं ॥ ४ ॥
 त्वचि रोमाणि जायन्ते केशाश्चैव ततः परं ।
 समं समृद्धिमायाति तेनैवोद्भवकोषकं ॥ ५ ॥

नारिकेलफलं यद्वत् सकोषं वृद्धिमृच्छति ।
 तद्वत् प्रयात्यसौ वृद्धिं स कोषोऽधोमुखः स्थितः ॥ ६ ॥
 तले तु जानुपार्श्वीभ्यां करौ न्यस्य स वर्द्धते ।
 अङ्गुष्ठौ चोपरि न्यस्तौ जान्वोरग्रे तथाङ्गुली ॥ ७ ॥
 जानुपृष्ठे तथा नेत्रे जानुमध्ये च नासिका ।
 स्फिचौ पाष्णिद्वयस्थे च बाहुजङ्घे वह्निःस्थिते ॥ ८ ॥
 एवं वृद्धिं क्रमाद्याति जन्तुः स्त्रीगर्भसंस्थितः ।
 अन्यसत्वोदरे जन्तोर्यथा रूपं तथा स्थितिः ॥ ९ ॥
 काठिन्यमग्निना याति भुक्तपीतेन जीवति ।
 पुण्या पुण्याश्रयमयी स्थितिर्जन्तोस्तथोदरे ॥ १० ॥
 नाडी चाप्यायनी नाम नाभ्यां तस्य निबध्यते ।
 स्त्रीणां तथान्त्रशुषिरे सा निबद्धोपजायते ॥ ११ ॥
 क्रामन्ति भुक्तपीतानि स्त्रीणां गर्भोदरे यथा ।
 तैराप्यायितदेहोऽसौ जन्तुर्वृद्धिमुपैति वै ॥ १२ ॥
 स्मृतीस्तस्य प्रयान्त्यस्य बद्धवः संसारभूमयः ।
 ततो निर्वेदमायाति पीड्यमान इतस्ततः ॥ १३ ॥
 पुनर्नैवं करिष्यामि मुक्तमात्र इहोदरात् ।
 तथा तथा यतिष्यामि गर्भं नाप्याम्यहं यथा ॥ १४ ॥
 इति चिन्तयते स्मृत्वा जन्मदुःखशतानि वै ।
 यानि पूर्वानुभूतानि दैवभूतानि यानि वै ॥ १५ ॥
 ततः कालक्रमाज्जन्तुः परिवर्त्तत्यधोमुखः ।
 नवमे दशमे वापि मासि सञ्जायते यतः ॥ १६ ॥

निष्काम्यमाणो वातेन प्राजापत्येन पीड्यते ।
 निष्काम्यते च विलपन् हृदि दुःखनिपीडितः ॥ १७ ॥
 निष्क्रान्तश्चोदरान्मूर्च्छामसह्यां प्रतिपद्यते ।
 प्राप्नोति चेतनां चासौ वायुस्पर्शसमन्वितः ॥ १८ ॥
 ततस्तं वैष्णवी माया समास्क्रन्दति मोहिनी ।
 तथा विमोहितात्मासौ ज्ञानभ्रंशमवाप्नुते ॥ १९ ॥
 भ्रष्टज्ञानो बालभावं ततो जन्तुः प्रपद्यते ।
 ततः कौमारकावस्थां यौवनं दृढतामपि ॥ २० ॥
 पुनश्च मरणं तद्वज्जन्म चाप्नोति मानवः ।
 ततः संसारचक्रोऽस्मिन् भ्राम्यते घटियन्त्रवत् ॥ २१ ॥
 कदाचित्स्वर्गमाप्नोति कदाचिन्निरयं नरः ।
 नरकञ्चैव स्वर्गञ्च कदाचिच्च मृतोऽश्नुते ॥ २२ ॥
 कदाचिदत्रैव पुनर्जातः स्वं कर्म सोऽश्नुते ।
 कदाचिद्भक्तकर्मा च मृतः स्वल्पेन गच्छति ॥ २३ ॥
 कदाचिदल्पैश्च ततो जायतेऽत्र शुभाशुभैः ।
 स्वर्लोके नरके चैव भुक्तप्रायो द्विजोत्तम ॥ २४ ॥
 नरकेषु महद्दुःखमेतद्यत् स्वर्गवासिनः ।
 दृश्यन्ते तात मोदन्ते पात्यमानाश्च नारकाः ॥ २५ ॥
 स्वर्गेऽपि दुःखमतुलं यदारोहणकालतः ।
 प्रभृत्यहं पतिष्यामीत्येतन्मनसि वर्त्तते ॥ २६ ॥
 नारकाञ्चैव संप्रेक्ष्य महद्दुःखमवाप्यते ।
 एतां गतिमहं गन्तेत्यहर्निशमनिर्वृतः ॥ २७ ॥

गर्भवासे महद्दुःखं जायमानस्य योनितः ।
 जातस्य बालभावे च वृद्धत्वे दुःखमेव च ॥ २८ ॥
 कामेर्ष्याक्रोधसम्बन्धं यौवने चातिदुःसहं ।
 दुःखप्राया वृद्धता च मरणे दुःखमुत्तमं ॥ २९ ॥
 कृष्यमाणस्य याम्यैश्च नरकेषु च पात्यतः ।
 पुनश्च गर्भो जन्माथ मरणां नरकस्तथा ॥ ३० ॥
 एवं संसारचक्रेऽस्मिन् जन्तवो घटियन्त्ववत् ।
 भ्राम्यन्ते प्राकृतैर्बन्धैर्बद्धा बध्यन्ति चासकृत् ॥ ३१ ॥
 नास्ति तात सुखं किञ्चिदत्र दुःखशताकुले ।
 तस्मान्मोक्षाय यतता कथं सेव्या मया त्रयी ॥ ३२ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ॥

पितोवाच ॥

साधु वत्स त्वयाख्यातं संसारगहनं परं ।
 ज्ञानप्रदानसम्भूतं समाश्रित्य महाफलं ॥ १ ॥
 तत्र ते नरकाः सर्वे यथा वै रौरवस्तथा ।
 वर्णितास्तान् समाचक्ष्व विस्तरेण महामते ॥ २ ॥

पुत्र उवाच ।

रौरवस्ते समाख्यातः प्रथमं नरको मया ।
 महारौरवसञ्चन्तु शृणुष्व नरकं पितः ॥ ३ ॥
 योजनानां सहस्रानि सप्त पञ्च समन्ततः ।
 तत्र ताम्रमयी भूमिरधस्तस्य हुताशनः ॥ ४ ॥
 तत्तापतप्ता सर्वाशा प्रोद्यदिन्दुसमप्रभा ।
 विभात्यतिमहारौद्रा दर्शनस्पर्शनादिषु ॥ ५ ॥
 तस्यां बद्धः कराभ्याञ्च पद्भ्याञ्चैव यमानुगैः ।
 मुच्यते पापकृन्मध्ये लुठमानः स गच्छति ॥ ६ ॥
 काकैर्वकैर्दंकोलकैर्दंशिकैर्मृगशकैस्तथा ।
 भक्ष्यमाणस्तथा गृध्रैर्द्रुतं मार्गं विकृष्यते ॥ ७ ॥
 दह्यमानः पितर्मातर्भ्रातस्तातेति चाकुलः ।
 वदत्यसकृदुद्विग्नो न शान्तिमधिगच्छति ॥ ८ ॥
 एवं तस्मान्नरैर्मूर्खो ह्यतिक्रान्तैरवाप्यते ।
 वर्षायुतायुतैः पापं यैः कृतं दुष्टबुद्धिभिः ॥ ९ ॥
 तथान्यस्तु तमो नाम सोऽतिशीतः स्वभावतः ।
 महारौरववद्दीर्घस्तथा स तमसा वृतः ॥ १० ॥
 शीतार्त्तास्तत्र धावन्तो नरास्तमसि दारुणे ।
 परस्परं समासाद्य परिरभ्याश्रयन्ति च ॥ ११ ॥
 दन्तास्तेषाञ्च भज्यन्ते शीतार्त्तिपरिकम्पिताः ।
 श्लुत्तृष्णाप्रबलास्तत्र तथैवान्येऽप्युपद्रवाः ॥ १२ ॥
 हिमखण्डवहो वायुर्भिनत्त्यस्थीनि दारुणः ।

मज्जास्त्रुगलितन्तस्मादश्रुवन्ति क्षुधान्विताः ॥ १३ ॥
लेलिह्यमाना भ्राम्यन्ते परस्परसमागमे ।
एवं तत्रापि सुमहान् क्लेशस्तमसि मानवैः ॥ १४ ॥
प्राप्यते ब्राह्मणश्रेष्ठ यावद्दुष्कृतसंशयः ।
निकृन्तन इति ख्यातस्ततोऽन्यो नरकोत्तमः ॥ १५ ॥
तस्मिन् कुलालचक्राणि भ्राम्यन्त्यविरतं पितः ।
तेष्वारोप्य निकृत्यन्ते कालसूत्रेण मानवाः ॥ १६ ॥
यमानुगाङ्गुलिस्थेन आपादतलमस्तकम् ।
नचैषां जीवितभ्रंशो जायते द्विजसत्तम ॥ १७ ॥
छिन्नानि तेषां शतशः खण्डान्यैक्यं व्रजन्ति च ।
एवं वर्षसहस्रानि छिद्यन्ते पापकर्म्मिणः ॥ १८ ॥
तावद्यावदशेषं वै तत्पापं हि क्षयं गतं ।
अप्रतिष्ठञ्च नरकं शृणुष्व गदतो मम ॥ १९ ॥
यत्रस्थैर्नारकैर्दुःखमसह्यमनुभूयते ।
तान्येव तत्र चक्राणि घटीयन्त्राणि चान्यतः ॥ २० ॥
दुःखस्य हेतुभूतानि पापकर्म्मकृतां नृणां ।
चक्रेष्वारोपिताः केचिद्भ्राम्यन्ते तत्र मानवाः ॥ २१ ॥
यावद्वर्षसहस्राणि न तेषां स्थितिरन्तरा ।
घटीयन्त्रेषु चैवान्यो बद्धस्तोये यथा घटी ॥ २२ ॥
भ्राम्यन्ते मानवा रक्तमुद्गिरन्तः पुनः पुनः ।
अस्त्रैर्मुखविनिक्नान्तैर्नैरसुविलम्बिभिः ॥ २३ ॥
दुःखानि ते प्राप्नुवन्ति यान्यसह्यानि जन्तुभिः ।

असिपत्रवनं नाम नरकं शृणु चापरं ॥ २४ ॥
 योजनानां सहस्रं यो ज्वलदग्नास्तृतावनिः ।
 तप्ताः सूर्यकरैश्चण्डैर्यत्रातीव सुदारुणैः ॥ २५ ॥
 प्रपतन्ति सदा तत्र प्राणिनो नरकौकसः ।
 तन्मध्ये च वनं रम्यं स्निग्धपत्रं विभाव्यते ॥ २६ ॥
 पत्राणि तत्र खड्गानां फलानि द्विजसत्तम ।
 श्वानश्च तत्र सबलाः स्वनन्धयुतशोभिताः ॥ २७ ॥
 महावक्त्रा महादंद्रा व्याघ्रा इव भयानकाः ।
 ततस्तद्वनमालोक्य शिशिरच्छायमग्रतः ॥ २८ ॥
 प्रयान्ति प्राणिनस्तत्र तीव्रवृट्परिपीडिताः ।
 हा मातर्हा तात इति क्रन्दन्तोऽतीव दुःखिताः ॥ २९ ॥
 दह्यमानाङ्घ्रियुगला धरणीस्थेन वह्निना ।
 तेषां गतानां तत्रासिपत्रपाती समीरणः ॥ ३० ॥
 प्रवाति तेन पात्यन्ते तेषां खड्गान्यथोपरि ।
 ततः पतन्ति ते भूमौ ज्वलत्पावकसञ्चये ॥ ३१ ॥
 लेलिह्यमाने चान्यत्र व्याप्ताशेषमहीतले ।
 सारमेयास्ततः शीघ्रं शातयन्ति शरीरतः ॥ ३२ ॥
 तेषामङ्गानि रुदतामनेकान्यतिभीषणाः ।
 असिपत्रवनं तात मयैतत् कीर्तितं तव ॥ ३३ ॥
 अतः परं भीमतरं तप्तकुम्भं निबोध मे ।
 समन्ततस्तप्तकुम्भा वह्निज्वालासमावृताः ॥ ३४ ॥
 ज्वलदग्निचयोद्भूततेलायश्चूर्णापूरिताः ।

तेषु दुष्कृतकर्माणो याम्यः क्षिप्ता ह्यधोमुखाः ॥ ३५ ॥
 काथ्यन्ते विस्फुटजात्रगलन्मज्जजलाविलाः ।
 स्फुटत्कपालनेत्रास्थिच्छिद्यमाना विभीषणैः ॥ ३६ ॥
 गृध्रैरुत्पाद्य मुच्यन्ते पुनस्तेष्वेव वेगितैः ।
 पुनःसिमसिमायन्त्रे तैलेनैक्यं व्रजन्ति च ॥ ३७ ॥
 द्रवीभूतैः शिरोगात्रस्त्रायुमांसत्वगस्थिभिः ।
 ततो याम्यैर्नरैराशु दर्व्या घट्टनघट्टिताः ॥ ३८ ॥
 कृतावर्त्त महातैले मथ्यन्ते पापकर्म्मिणः ।
 एष ते विस्तरेणोक्तस्तप्तकुम्भो मया पितः ॥ ३९ ॥
 इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे महारौरवादिनरकाख्यानं ॥ १२ ॥

तथोदशोऽध्यायः ॥

—▶▶◀◀—

पुत्र उवाच ॥

अहं वैश्यकुले जातो जन्मन्यस्मात्तु सप्तमे ।
 समतीते गवां रोधं निपाने कृतवान् पुरा ॥ १ ॥
 विपाकात् कर्म्मणस्तस्य नरकं भृशदारुणं ।
 संप्राप्तोऽग्निशिखाघोरमयोमुखखगाकुलं ॥ २ ॥
 यन्त्रपीडनगात्रासृक्प्रवाहोद्भूतकर्दमं ।
 विशस्यमानदुष्कर्म्मिन्निपातरवाकुलं ॥ ३ ॥
 पात्यमानस्य मे तत्र साग्रं वर्षशतं गतं ।
 महातापार्त्तितप्तस्य तृष्णादाहान्वितस्य च ॥ ४ ॥

तत्राल्लादकरः सद्यः पवनः सुखशीतलः ।
 कम्भबालुकाकुम्भमध्यस्थो मे समागतः ॥ ५ ॥
 तत्सम्पर्कादशेषाणां नाभवद्यातना नृणां ।
 मम चापि यथा स्वर्गे स्वर्गिणां निर्दृतिः परा ॥ ६ ॥
 किमेतदिति चाल्लादविस्तारस्तिमितेक्ष्णैः ।
 दृष्टमस्माभिरासन्नं नररत्नमनुत्तमं ॥ ७ ॥
 याम्यश्च पुरुषो घोरो दण्डहस्तोऽग्निप्रभः ।
 पुरतो दर्शयन्मार्गमितरहीति वागथ ॥ ८ ॥
 पुरुषः स तदा दृष्ट्वा यातनाशतसङ्कुलं ।
 नरकं प्राह तं याम्यं किङ्करं कृपयान्वितः ॥ ९ ॥

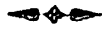
पुरुष उवाच ॥

भो याम्यं पुरुषाचक्ष्व किं मया दुष्कृतं कृतं ।
 येनेदं यातनाभीमं प्राप्तोऽस्मि नरकं परं ॥ १० ॥
 विपश्चिदिति विख्यातो जनकानामहं कुले ।
 जातो विदेहविषये सम्यङ्मनुजपालकः ॥ ११ ॥
 यज्ञैर्मयेष्टं बहुभिर्धर्मातः पालिता मही ।
 नोत्सृष्टश्चैव संग्रामो नातिथिर्विमुखो गतः ॥ १२ ॥
 पितृदेवर्षिभृत्याश्च न चापचरिता मया ।
 कृता स्पृहा च न मया परस्त्रीविभवादिषु ॥ १३ ॥
 पर्वकालेषु पितरस्तिथिकालेषु देवताः ।
 पुरुषं स्वयमायान्ति निपानमिव धेनवः ॥ १४ ॥
 यतस्ते विमुखा यान्ति निश्वस्य गृहमेधिनः ।

तस्मादिष्टश्च पूर्त्तश्च धर्म्मौ द्वावपि नश्यतः ॥ १५ ॥
 पितृनिश्वासविध्वस्तं सप्तजन्मार्जितं शुभं ।
 त्रिजन्मप्रभवं दैवं निश्वासो हन्यसंशयं ॥ १६ ॥
 तस्माद्दैवे च पित्र्ये च नित्यमेव हितोऽभवं ।
 सोऽहं कथमिमं प्राप्तो नरकं भृशदारुणं ॥ १७ ॥

इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ॥

पुत्र उवाच ॥

इति पृष्टस्तदा तेन शृण्वतां नो महात्मना ।
 उवाच पुरुषो याम्यो घोरोऽपि प्रसूतं वचः ॥ १ ॥

यमकिञ्चर उवाच ॥

महाराज यथाह्य त्वं तथैतन्नाच संशयः ।
 किन्तु स्वल्पं कृतं पापं भवता स्मारयामि तत् ॥ २ ॥
 वैदर्भी तव या पत्नी पीवरी नाम नामतः ।
 ऋतुमत्या ऋतुर्वन्ध्यास्त्वया तस्याः कृतः पुरा ॥ ३ ॥
 सुशोभनायां कैकेय्यामासक्तेन ततो भवान् ।
 ऋतुव्यतिक्रमात् प्राप्तो नरकं घोरमीदृशं ॥ ४ ॥
 होमकाले यथा वह्निराज्यपातमवेक्षते ।
 ऋतौ प्रजापतिस्तद्वद्बीजपातमवेक्षते ॥ ५ ॥

यस्तमुल्लङ्घ्य धर्मात्मा कामेष्वासक्तिमान् भवेत् ।
 स तु पिच्छाट्टणात् पापमवाप्य नरकं पतेत् २ ॥
 एतावदेव ते पापं नान्यत् किञ्चन विद्यते ।
 तदेहि गच्छ पुण्यानामुपभोगाय पार्थिव ॥ ७ ॥

राजोवाच ॥

यास्यामि देवानुचर यत्र त्वं मां नयिष्यसि ।
 किञ्चित् पृच्छामि तन्मे त्वं यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ८ ॥
 वज्रतुण्डास्त्वमी काकाः पुंसां नयनहारिणः ।
 पुनः पुनश्च नेत्राणि तद्वदेषां भवन्ति हि ॥ ९ ॥
 किं कर्म कृतवन्तश्च कथयैतज्जुगुप्सितं ।
 हरन्त्येषां तथा जिह्वां जायमानां पनर्नवां ॥ १० ॥
 करपत्रेण पाठ्यन्ते कस्मादेतेऽतिदुःखिताः ।
 करमवालुकास्वते पच्यन्ते तैलगोचराः ॥ ११ ॥
 अयोमुखैः खगैश्चैते कृष्यन्ते किंविधा वद ।
 विश्लिष्टदेहबन्धार्त्तिमहारावविराविणः ॥ १२ ॥
 अयश्चञ्चुनिपातेन सर्वाङ्गश्चतदुःखिताः ।
 किमेतेऽनिष्टकर्त्तारस्तुद्यन्तेऽहर्निशं नराः ॥ १३ ॥
 एताश्चान्याश्च दृश्यन्ते यातनाः पापकर्म्मिणां ।
 येन कर्म्मविपाकेन तन्ममाशेषतो वद ॥ १४ ॥

यमकिञ्चर उवाच ॥

यन्मां पृच्छसि भूपाल पापकर्म्मफलोदयं ।
 तत्तेऽहं संग्रवक्ष्यामि संक्षेपेण यथातथं ॥ १५ ॥

पुण्यापुण्ये हि पुरुषः पथ्यायेण समश्रुते ।
 भुञ्जतश्च क्षयं याति पापं पुण्यमथापि वा ॥ १६ ॥
 नतु भोगादृते पुण्यं किञ्चिद्वा कर्म मानवं ।
 पापकं वा पुनात्याशु क्षयो भोगात् प्रजायते ॥ १७ ॥
 परित्यजति भोगाच्च पुण्यापुण्ये निबोध मे ।
 दुर्भिक्षादेव दुर्भिक्षं क्लेशात् क्लेशं भयाद्भयं ॥ १८ ॥
 मृतेभ्यः प्रभृता यान्ति दरिद्राः पापकर्म्मिणः ।
 गतिं नानाविधां यान्ति जन्तवः कर्मबन्धनात् ॥ १९ ॥
 उत्सवादुत्सवं यान्ति स्वर्गात् स्वर्गं सुखात् सुखं ।
 श्रद्धधानाश्च शान्ताश्च धनदाः शुभकारिणः ॥ २० ॥
 व्यालकुञ्जरदुर्गाणि सर्पचौरभयानि तु ।
 हताः पापेन गच्छन्ति पापिनः किमतःपरं ॥ २१ ॥
 सुगन्धिमान्द्यसद्वस्त्रसाधुयानासनाशनाः ।
 स्तूयमानाः सदा यान्ति पुण्यैः पुण्याटवीष्वपि ॥ २२ ॥
 अनेकशतसाहस्रजन्मसञ्चयसञ्चितं ।
 पुण्यापुण्यं नृणां तद्वत् सुखदुःखाङ्कुरोद्भवं ॥ २३ ॥
 यथा बीजं हि भूपाल पयांसि समवेक्षते ।
 पुण्यापुण्ये तथा कालदेशान्यकर्मकारकं ॥ २४ ॥
 स्वल्पं पापं कृतं पुंसा देशकालोपपादितं ।
 पादन्यासकृतं दुःखं कण्ठकोट्यं प्रयच्छति ॥ २५ ॥
 तत् प्रभूततरं स्थूलं शूलकीलकसम्भवं ।
 दुःखं यच्छति तद्वच्च शिरोरोगादि दुःसहं ॥ २६ ॥

अपथ्याशनशीतोष्णश्रमतापादिकारकं ।
 तथान्योन्यमपेक्षन्ते पापानि फलसङ्गमे ॥ २७ ॥
 एवं महान्ति पापानि दीर्घरोगादिविक्रियां ।
 तद्वच्छस्त्राग्निहस्त्यार्त्तिबन्धनादिफलाय वै ॥ २८ ॥
 स्वल्पं पुण्यं शुभं गन्धं हेलया सम्प्रयच्छति ।
 स्पर्शं वाप्यथवा शब्दं रसं रूपमथापि वा ॥ २९ ॥
 चिराद्भुततरं तद्वन्महान्तमपि कालजं ।
 एवञ्च सुखदुःखानि पुण्यापुण्योद्भवानि वै ॥ ३० ॥
 भुञ्जानोऽनेकसंसारसम्भवानीह तिष्ठति ।
 जातिदेशावशुद्धानि ज्ञानाज्ञानफलानि च ॥ ३१ ॥
 तिष्ठन्ति तत्र युक्तानि लिङ्गमात्रेण चात्मनि ।
 वपुषा मनसा वाचा न कदाचित् क्वचिन्नरः ॥ ३२ ॥
 अकुर्वन् पापकं कर्म पुण्यं वाप्यवतिष्ठते ।
 यद्यत्प्राप्नोति पुरुषो दुःखं सुखमथापि वा ॥ ३३ ॥
 प्रभूतमथवा स्वल्पं विक्रियाकारि चेतसः ।
 तावता तस्य पुण्यं वा पापं वाप्यथ चैतरत् ॥ ३४ ॥
 उपभोगात् क्षयं याति भुज्यमानमिवाशनं ।
 एवमेते महापापं यातनाभिरहर्निशं ॥ ३५ ॥
 क्षपयन्ति नरा घोरं नरकान्तर्विवर्त्तिनः ।
 तथैव राजन् पुण्यानि स्वर्गलोकेऽमरैः सह ॥ ३६ ॥
 गन्धर्व्वसिद्धाप्सरसां गीताद्यैरुपभुञ्जते ।
 देवत्वे मानुषत्वे च तिर्यक्ते च शुभाशुभं ॥ ३७ ॥

पुण्यपापीद्वयं भुङ्क्ते सुखदुःखोपलक्षणं ।
 यत्नं पृच्छसि मां राजन् यातनाः पापकर्त्रिणां ॥
 कोन कोनेति पापेन तत्ते वक्ष्याम्यशेषतः ॥ ३८ ॥
 दुष्टेन चक्षुषा दृष्टाः परदारानराधमैः ।
 मानसेन च दुष्टेन परद्रव्यञ्च सस्पृहैः ॥ ३९ ॥
 वज्रतुण्डाः खगास्तेषां हरन्त्येते विलोचने ।
 पुनःपुनश्च सग्भूतिरक्षणोरेषां भवत्यथ ॥ ४० ॥
 यावतोऽज्जिनिमेषांस्तु पापमेभिर्नृभिः कृतं ।
 तावद्वर्षसंज्ञस्त्राणि नेचार्त्तिं प्राप्नुवन्त्युत ॥ ४१ ॥
 असच्छास्त्रोपदेशास्तु धैर्दत्ता यैश्च मन्त्रिताः ।
 सम्यग्दृष्टेर्विनाशाय रिपूणामपि मानवैः ॥ ४२ ॥
 यैः शास्त्रमन्यथा प्रोक्तं धैरसद्वागुदाहृता ।
 वेददेवद्विजातीनां गुरोर्निन्दा च यैः कृता ॥ ४३ ॥
 हरन्ति तेषां जिह्वाश्च जायमानाः पुनःपुनः ।
 तावतो वत्सरानेते वज्रतुण्डाः सुदारुणाः ॥ ४४ ॥
 मित्रभेदन्तथा पित्रा पुत्रस्य स्वजनस्य च ।
 याज्योपाध्याययोर्मात्रा सुतस्य सहचारिणः ॥ ४५ ॥
 भार्यापत्योश्च ये केचिद्भेदं चक्रुर्नराधमाः ।
 त इमे पश्य पाक्यन्ते कारपत्रेण पार्थिव ॥ ४६ ॥
 परोपतापका ये च ये चाह्लादनिषेधकाः ।
 तालवृन्तानिलस्थानचन्दनोशीरहारिणः ॥ ४७ ॥
 प्राणान्तिकं ददुस्तापमदुष्टानाञ्च येऽधमाः ।

करम्भवानुकासंस्थास्तद्रमे पापभागिनः ॥ ४८ ॥
 भुङ्क्ते आहं तु योऽन्यस्य नरोऽन्येन निमन्त्रितः ।
 दैवे वाप्यथवा पित्र्ये स द्विधा कृष्यते खगैः ॥ ४९ ॥
 मर्माणि यस्तु साधूनामसद्वाग्भिर्निकृन्तति ।
 तमिमे तुदमानास्तु खगास्तिष्ठन्त्यवारिताः ॥ ५० ॥
 यः करोति च पैशुन्यमन्यवागन्यथामतिः ।
 पाद्यते हि द्विधा जिह्वा तस्येत्यं निशितैः क्षुरैः ॥ ५१ ॥
 मातापित्रोर्गुरूणाञ्च येऽवज्ञां चक्रुरुद्धताः ।
 त इमे पूयविश्रुतगर्त मज्जन्यधोमुखाः ॥ ५२ ॥
 देवतातिथिभूतेषु भृत्येष्वभ्यागतेषु च ।
 अभुक्तवत्सु येऽश्रन्ति तद्वत् पित्र्यमिपक्षिषु ॥ ५३ ॥
 दुष्टास्ते पूयनिर्यासभुजः सूचीमुखास्तु ते ।
 जायन्ते गिरिवर्षाणः पश्यैते यादृशा नराः ॥ ५४ ॥
 एकपङ्क्त्या तु ये विप्रमथवेतरवर्णजं ।
 विपमं भोजयन्तीह विड्भुजस्त इमे यथा ॥ ५५ ॥
 एकसार्थप्रयातं ये निःस्वमर्थार्थिनं नरं ।
 अपास्य स्वान्नमश्रन्ति त इमे श्लेष्मभोजिनः ॥ ५६ ॥
 गोव्राह्मणान्मयः स्पृष्टा यैरुच्छिष्टैर्नरेश्वर ।
 तेषामेतेऽमिकुम्भेषु लोलिह्यन्त्याहिताः कराः ॥ ५७ ॥
 सूर्य्यन्दुतारका दृष्टा यैरुच्छिष्टैस्तु कामतः ।
 तेषां याम्यैर्नरैर्नत्रे न्यस्तो वह्निः समेध्यते ॥ ५८ ॥
 नावोऽमिर्जननी विप्रो ज्येष्ठभ्राता पिता स्वसा ।

यामयो गुरवो वृद्धा यैः स्पृष्टास्तु पदा नृभिः ॥ ५६ ॥

बद्धाङ्गुयस्ते निगडैर्लौहैरग्निप्रतापितैः ।

अङ्गारराशिमध्यस्थास्तिष्ठन्त्याजानुदाहिनः ॥ ६० ॥

पायसं कृशरं छागो देवान्नानि च यानि वै ।

भुक्तानि यैरसंस्कृत्य तेषां नेत्राणि पापिनां ॥ ६१ ॥

निपातितानां भ्रूषुष्ठे उद्धृत्ताक्षि निरीक्षतां ।

सन्दंशैः पश्य कृष्यन्ते नरैर्याम्यैर्मुखात्ततः ॥ ६२ ॥

गुरुदेवद्विजातीनां वेदानाञ्च नराधमैः ।

निन्दा निशमिता यैश्च पापानामभिनन्दतां ॥ ६३ ॥

तेषामयोमयान् कीलानग्निवर्सान् पुनःपुनः ।

कर्णेषु प्रेरयन्त्येते याम्या विलपतामपि ॥ ६४ ॥

यैः प्रपादेवविप्रौकोदेवालयसभाः शुभाः ।

भङ्क्ता विध्वंसमानीताः क्रोधलोभानुवर्त्तिभिः ॥ ६५ ॥

तेषामेतैः शितैः शस्त्रैर्मुहुर्विलपतां त्वचः ।

पृथक् कुर्वन्ति वै याम्याः शरीरादतिदारुणाः ॥ ६६ ॥

गोब्राह्मणार्कमार्गास्तु येऽवमेहन्ति मानवाः ।

तेषामेतानि कृष्यन्ते गुदेनान्त्राणि वायसैः ॥ ६७ ॥

दत्त्वा कन्यां यत्र कस्मै द्वितीयाय प्रयच्छति ।

स त्वेवं नैकधा छिन्नः क्षारनद्यां प्रवाह्यते ॥ ६८ ॥

स्वपोषणपरो यस्तु परित्यजति मानवः ।

पुत्रभृत्यकलत्रादिबन्धुवर्गमकिञ्चनं ॥ ६९ ॥

दुर्मिक्षे सम्भ्रमे वापि सोऽप्येवं यमकिङ्करैः ।

उक्तृत्य दत्तानि मुखे स्वमांसान्यञ्जते क्षुधा ॥ ७० ॥
 शरणागतान् यस्त्यजति लोभाहृत्युपजीविनः ।
 सोऽप्येवं यन्त्रपीडाभिः पीड्यते यमकिङ्करैः ॥ ७१ ॥
 सुकृतं ये प्रयच्छन्ति यावज्जन्म कृतं नराः ।
 ते पिष्यन्ते शिलापेषैर्यथैते पापकर्म्मिणः ॥ ७२ ॥
 न्यासापहारिणो बद्धाः सर्वगात्रेषु बन्धनैः ।
 कृमिष्टश्चिककाकोलैर्भुज्यन्तेऽहर्निशं नराः ॥ ७३ ॥
 क्षुत्क्षामास्तृट्पतज्जिह्वातालवो वेदनातुराः ।
 दिवामैथुनिनः पापाः परदारभुजश्च ये ॥ ७४ ॥
 तथैव कण्ठकैर्दीर्घैरायसैः पश्य शाल्मलिं ।
 आरोपिता विभिन्नाङ्गाः प्रभूतासृक्स्त्रवाविलाः ॥ ७५ ॥
 मूषायामपि पश्यैतान् नाश्यमानान् यमानुगैः ।
 पुरुषैः पुरुषब्याघ्र परदारावमर्षिणः ॥ ७६ ॥
 उपाध्यायमधःकृत्वा स्तम्भो योऽध्ययनं नरः ।
 गृह्णाति शिल्पमथवा सोऽप्येवं शिरसा शिलां ॥ ७७ ॥
 विभ्रत् क्लेशमवाप्नोति जनमार्गेऽतिपीडितः ।
 क्षुत्क्षामोऽहर्निशं भारपीडाव्यथितमस्तकः ॥ ७८ ॥
 मूत्रश्लेष्मपुरीपाणि यैरुत्सृष्टानि वारिणि ।
 त इमे श्लेष्मविगमूत्रदुर्गन्धं नरकं गताः ॥ ७९ ॥
 परस्परञ्च मांसानि भक्षयन्ति क्षुधान्विताः ।
 भुक्तं नातिथ्यविधिना पूर्वमेभिः परस्परं ॥ ८० ॥
 अपविद्धास्तु यैर्वेदा वह्नयश्चाहिताग्निभिः ।

तद्दमे शैलशृङ्गाग्रात् पात्यन्तेऽधः पुनःपुनः ॥ ८१ ॥
 पुनर्भूपतयो जीर्णा यावज्जीवन्ति ये नराः ।
 इमे कर्मित्वमापन्ना भक्ष्यन्तेऽत्र पिपीलिकैः ॥ ८२ ॥
 पतितप्रतिग्रहादानाद्याजनान्नित्यसेवनात् ।
 पाषाणमध्यकीटत्वं नरः सततमश्नुते ॥ ८३ ॥
 पश्यतो भृत्यवर्गस्य मित्राणामतिथेस्तथा ।
 एको मिष्टान्नभुग्भुङ्क्ते ज्वलदङ्गारसञ्चयं ॥ ८४ ॥
 वृकैर्भयङ्करैः पृष्ठन्नित्यमस्योपभुज्यते ।
 पृष्ठमांसं नृपैतेन यतो लोकस्य भक्षितं ॥ ८५ ॥
 अन्योऽथ बधिरो मूको भ्राम्यतेऽयं क्षुधातुरः ।
 अकृतज्ञोऽधमः पुंसामुपकारेषु वर्त्ततां ॥ ८६ ॥
 अयं कृतघ्नो मित्राणामपकारी सुदुर्मतिः ।
 तप्तकुम्भे निपतति ततो यास्यति पेषणं ॥ ८७ ॥
 करम्भबालुकां तस्मात्ततो यन्त्रावपीडनं ।
 असिपत्रवनं तस्मात् करपत्रेण पाटनं ॥ ८८ ॥
 कालसूत्रे तथा छेदमनेकाश्चैव यातनाः ।
 प्राप्य निष्कृतिमेतस्मान्न वेद्मि कथमेष्यति ॥ ८९ ॥
 श्राद्धसङ्गतिनो विप्राः समुत्पत्य परस्परं ।
 दुष्टा हि निःसृतं फेनं सर्वाङ्गेभ्यः पिवन्ति वै ॥ ९० ॥
 सुवर्गास्तेयी विप्रघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः ।
 अधश्चोर्द्धञ्च दीप्ताग्नौ दह्यमानाः सगन्ततः ॥ ९१ ॥
 तिष्ठन्त्यब्दसहस्राणि सुबहूनि ततः पुनः ।

जायन्ते मानवाः कुष्ठश्लथरोगादिचिह्निताः ॥ ६२ ॥
 मृताः पुनश्च नरकं पुनर्जाताश्च तादृशं ।
 व्याधिमृच्छन्ति कल्पान्तपरिमाणं नराधिप ॥ ६३ ॥
 गोघ्नो न्यूनतरं याति नरकेऽथ त्रिजन्मनि ।
 तथोपपातकानाञ्च सर्वेषामिति निश्चयः ॥ ६४ ॥
 नरकप्रच्युता यानि यैर्यैर्विहितपातकैः ।
 प्रयान्ति योनिजातानि तन्मे निगदतः शृणु ॥ ६५ ॥

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे जडोपाख्याने यमकिङ्करसंवादे ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ॥

यमकिङ्कर उवाच ॥

पतितात्मतिगृह्यार्थं खरयोनिं व्रजेद्विजः ।
 नरकात् प्रतिमुक्तस्तु कृमिः पतितयाजकः ॥ १ ॥
 उपाध्यायव्यलीकन्तु कृत्वा श्वा भवति द्विजः ।
 तज्जायां मनसा वाञ्छन् तद्द्वयं चाप्यसंशयं ॥ २ ॥
 गर्द्भो जायते जन्तुः पित्रोश्चाप्यवमानकः ।
 मातापितरावाक्रुश्य शारिका सम्प्रजायते ॥ ३ ॥
 भ्रातुः पत्न्यवमन्ता च कपोतत्वं प्रपद्यते ।
 तामेव पीडयित्वा तु कच्छपत्वं प्रपद्यते ॥ ४ ॥
 भर्तृपिण्डमुपाश्रन् यस्तदिष्टं न निषेवते ।